

A detailed historical painting depicting a grand royal procession. In the foreground, a large crowd of soldiers in ornate armor, some on horseback, surrounds a central figure who appears to be a monarch seated in a richly decorated, canopy-covered carriage. The carriage is pulled by horses. The background features a large, imposing castle with multiple towers and battlements, situated on a hill. To the left of the castle, there are several churches with tall, slender spires. The sky is filled with soft, white clouds. The overall style is characteristic of 17th or 18th-century European historical painting.

Dějiny

Slovenska

Jan Rychlík
a kolektiv

Vyšehrad

Dějiny Slovenska

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Jan Rychlík
Dějiny Slovenska – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2023

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Dějiny Slovenska

Jan Rychlík

*Milan Pokorný,
Anna Zelenková,
Ján Gbúr*

Dějiny

Slovenska

Jan Rychlík

Milan Pokorný, Anna Zelenková, Ján Gbúr

Vyšehrad

Vyobrazení na přebalu: Johann Daniel Herz,
Korunovační průvod Marie Terezie v Bratislavě, 1741,
kolorovaná mědirytina olejem, plátno, papír, 66,0 × 92,0 cm
Galéria mesta Bratislavy; foto © archív GMB

Recenzovali:

PhDr. Dušan Kováč, DrSC.

doc. PhDr. Róbert Arpáš, PhD.

PhDr. Miroslav Števík, CSc.

prof. Dr. Ándor Meszáros

© Jan Rychlík, Milan Pokorný, Anna Zelenková, Ján Gbúr, 2024

ISBN tištěné verze 978-80-7601-915-7

ISBN e-knihy 978-80-7601-918-8 (1. zveřejnění, 2024) (ePDF)

ISBN e-knihy 978-80-7601-892-1 (1. zveřejnění, 2024) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7601-893-8 (1. zveřejnění, 2024) (mobi)

OBSAH

Úvod: Slovensko, Slováci a jejich dějiny	13	
Dějiny Slovenska a dějiny Slováků	13	
Problémy historiografie Slovenska	15	
Dějiny slovenské kultury	33	
Ke způsobu psaní jmen	34	
 1. Počátek slovenského národního příběhu:		
Stručné dějiny území Slovenska		
před jeho začleněním do uherského státu	35	
Počátky dějin území Slovenska	35	
Sámová říše	37	
Vznik Velkomoravské říše a její rozvoj	38	
Počátky křesťanství a cyrilometodějská misie	42	
Zánik Velkomoravské říše	45	
Příchod Maďarů	46	
 2. Území Slovenska ve středověku		48
Arpádovci a Nitranské údělné knížectví	49	
Růst Štěpánovy moci a rozsah jeho státu	50	
Formování struktur uherského státu	52	
Uherský stát po Štěpánově smrti	54	
Období bezvládní a bojů o trůn	60	
Ondřej II. a Zlatá bula	63	
Hospodářské, etnické, demografické a sociální poměry		
na Slovensku v raném středověku	66	
Béla IV., vpád Mongolů a obnova země	72	
Rozklad ústřední moci a vymření Arpádovců	74	
Slovensko za dynastie Anjouovců	76	
Ludvík I.	81	
Úpadek královské moci za posledních Anjouovců	84	
Vláda Zikmunda Lucemburského	87	

Boje s husity	90
Zápasy o trůn po Zikmundově smrti	92
Bratřici a problém ohlasu husitství na Slovensku	96
Politické poměry za Ladislava Pohrobka	98
Matyáš Korvín a upevnění uherského státu	99
Etnické, sociální a ekonomické poměry ve 14. a 15. století	102
Jagellonci na uherském trůně	105
Ludvík II. a bitva u Moháče	109
Kultura na Slovensku v období středověku	111
3. Od Moháče k Szatmárskému míru (1526–1711)	115
Expanze osmanských Turků	115
Mikuláš Zrinský a obrana Szigetú	120
Hospodářské, etnické a demografické změny.	
Postavení obyvatelstva na obsazeném území	122
Reformace	125
Počátky protireformace	129
Patnáctiletá turecká válka	130
Povstání Štěpána Bočkaje	131
Matyáš II.	132
Gábor Bethlen	134
Rekatolizace a povstání Jiřího I. Rákocziho	138
Wesselényiho spiknutí	142
Thökölyho povstání a velká turecká válka	145
Povstání Františka II. Rákocziho	150
4. Území Slovenska v rámci habsburské monarchie	
po Szatmárském míru	153
Demografický, sociální a hospodářský vývoj v 18. století	153
Politický vývoj za vlády Karla III. (VI.). Pragmatická sankce	159
Nástup Marie Terezie. Válka o dědictví rakouské	161
Reformy Marie Terezie	165
Slovenský barokní protonacionalismus	167
Josef II. a josefínské reformy	170
Leopold II.	174
Kultura na Slovensku od renesance do osvícenství	175
První fáze slovenského národního obrození	180
5. Formování slovenského národa (1790–1848)	184
Války s revoluční Francií	184
Uherští jakobíni	186
Napoleonské války a konflikt panovníka se sněmem	188

Konec napoleonských válek.	192
Období Metternichova absolutismu	193
Druhá fáze slovenského národního obrození	196
Tzv. reformní období (1830–1848).	201
Hospodářský a sociální vývoj v letech 1815–1848.	205
Slovenská kultura v době národního obrození	209
6. Od revoluce 1848 k rakousko-uherskému vyrovnání	215
Počátek revoluce	215
Březnové (dubnové) zákony.	216
Slovenské jaro 1848.	219
Slovanský sjezd a Slováci.	221
Uherský odboj proti Vídni a Slováci.	223
Slovenské politické aktivity v roce 1849.	230
Neoabsolutismus	232
Pád Bachova absolutismu. Říjnový diplom.	238
Memorandum národa slovenského	240
Rakousko-uherské vyrovnání a jeho důsledky	245
7. Od rakousko-uherského vyrovnání k první světové válce.	249
Uherská ústava a správa po roce 1867	249
Hospodářský rozvoj.	254
Rozvoj dopravy	257
Politický vývoj v Uhrách	259
Slovenská politika po vyrovnání.	261
Vzdělávací systém. Školství a maďarizace	263
Politické změny v devadesátých letech.	270
Konec politické pasivity a krize dualismu	277
Utužení česko-slovenské spolupráce a slovenská politika v předvečer Velké války	280
Slovenská kultura v druhé polovině 19. století.	281
8. První světová válka a vznik Československa (1914–1918).	286
Uhersko a Slováci na počátku první světové války.	286
Zahraniční odbojová akce	290
Změna postoje domácí české politiky.	296
Vznik československého státu	300
9. Slovensko v rámci první a druhé Československé republiky	302
Začlenění Slovenska do Československa	304
Stanovení hranic Slovenska.	310

Demografické, etnické, náboženské a hospodářské poměry	311
Rozvoj školství, vědy a kultury	318
Politický vývoj na Slovensku	320
Počátky autonomismu	321
Ústava z roku 1920.	323
Politický vývoj.	325
Vyhlášení autonomie Slovenska.	334
Na cestě k samostatnému Slovensku	339
Slovenská kultura za první Československé republiky	344
10. První (válečná) Slovenská republika	352
Ústavní pořádek a státní správa	355
Politický systém jedné strany, postavení menšin	357
Politický vývoj.	360
Zahraniční politika	365
Vstup Slovenska do druhé světové války	367
Hospodářské a sociální poměry. Tzv. řešení židovské otázky	370
Kultura a kulturní politika	376
Slovenská otázka za druhé světové války.	378
11. Slovenské národní povstání	382
Odbojové skupiny na Slovensku a jejich cíle	382
Povstalecká SNR.	393
Vojenská porážka povstání	398
Moskevská jednání.	400
12. Slovensko ve třetí Československé republice (1945–1948) ...	405
Demografické a etnické změny po roce 1945	406
Změny v bezpečnostním a správním aparátu	411
Hospodářský vývoj.	413
Pozemková reforma.	416
Problém retribuce	419
Vývoj státoprávního postavení Slovenska	423
Volby 26. května 1946	425
Pokus komunistů o převrat na Slovensku	428
Převrat z 25. února a Slovensko	432
Ústava 9. května	434
13. Slovensko v prvním dvacetiletí socialismu (1948–1967)	436
Charakteristika režimu.	436
Upevnění centralismu.	439
Specifika slovenského politického vývoje	440

Industrializace Slovenska	443
Církevní politika	446
Problém tzv. slovenského buržoazního nacionalismu	450
Události roku 1956.	454
Národnostní politika	456
Problémy kulturní politiky	457
Rozšíření pravomoci slovenských národních orgánů	459
Období neostalinismu.	461
Završení centralizace. Ústava z 11. července 1960	461
Od centralismu k federaci	464
Rehabilitace a „zlatá šedesátá léta“	465
Slovenská kultura 1945–1968	469
 14. Pokus o reformu a vznik federace	 476
Pád Antonína Novotného a počátky reformního procesu	476
Aktivizace národnostních menšin	479
Situace církví.	480
Oživení činnosti nekomunistických stran.	
Bilance reformního procesu	483
Počátky příprav federace	484
Vládní komise pro přípravu federace	485
Problém demokratizace a federalizace	487
Okupace Československa	489
Ústavní zákon o československé federaci	495
Počátky normalizace	498
Nástup Gustáva Husáka do čela KSČ	499
 15. Slovensko v období normalizace	 501
Slovenská socialistická republika a její charakter	501
Čistky a deformace federace	503
Politický systém v období normalizace	507
Ekonomický vývoj	508
Opozice proti normalizaci	510
Slovenský exil	514
Slovensko a období přestavby	516
Příprava nové ústavy a slovenská otázka	518
Slovenská kultura v období normalizace	521
 16. Pád komunistického režimu	
a vznik samostatné Slovenské republiky	524
„Sametová revoluce“	524
Formování slovenské politické scény	531

Pomlčková válka.	532
Nový kompetenční zákon.	534
Postavení národnostních menšin a spory o jazykový zákon	537
Pokus o uzavření česko-slovenské smlouvy.	542
Otázka referenda	543
Pokus o česko-slovenské vyrovnání.	544
Volby 5.–6. června 1992 a dohoda o rozdělení ČSFR	547
Rozdělení ČSFR.	551
Závěr: Nástin vývoje samostatné Slovenské republiky	
(1992–2023)	554
Slovenská kultura po roce 1989	573
<i>Panovníci a hlavy státu;</i>	
<i>ministerští předsedové, prezidenti a premiéři.</i>	577
<i>Prameny</i>	585
<i>Literatura – výběrová bibliografie</i>	589
<i>Rejstřík jmenný.</i>	597
<i>Rejstřík místní.</i>	634

ÚVOD

Slovensko, Slováci a jejich dějiny

Dějiny Slovenska a dějiny Slováků

S ohledem na jazykovou blízkost češtiny a slovenštiny a na sedm desetiletí trvající soužití Čechů a Slováků ve společném státě jsou Češi náchylní hledět na Slovensko jako na zemi blízkou, která nějakým způsobem souvisela s českými dějinami. Přispělo k tomu jistě i v minulosti cílevědomé vyhledávání nejrůznějších česko-slovenských styků a vazeb, jejichž význam byl zpravidla přeceňován. Jazyková blízkost je nezpochybnitelným faktem, avšak pokud jde o dějiny Slovenska a Slováků, ty mají až do vzniku Československa s českými dějinami jen málo společného.

Území dnešního Slovenska bylo po tisíc let součástí uherského státu, který byl od státu českého jasně oddělen politickou hranicí, která byla současně i východní hranicí Svaté říše římské, k níž Uhry na rozdíl od českých zemí nikdy nepatřily. V dějinách sice opakovaně měly český a uherský stát stejné panovníky, ale vždy šlo o pouhou personální unii. To platí i o prvních dvou stoletích existence habsburského soustátí; to se sice v 18. století změnilo z původní personální unie v poměrně centralizovaný stát, avšak v jeho rámci i potom měly Uhry zvláštní postavení. Slovensko má proto své vlastní dějiny, odlišné od dějin českých. Jasná politická hranice se projevila samozřejmě také v tom, že se Slováci zformovali jako svébytný a od Čechů odlišný národ, byť s Čechy jazykově příbuzný.

Proces formování slovenského národa byl v mnoha ohledech komplikovaný. Především zde působilo vědomí příslušnosti k uherskému státu. Uherský stát byl až do 18. století anacionální: všichni svobodní obyvatelé Uher, tedy šlechta, duchovenstvo a svobodní královští měšťané, tvořili v politickém smyslu „jediný nedělitelný uherský národ“ (*una eademque natio hungarica*), přičemž jejich etnicita či jazyk nehrály žádnou podstatnou roli. Dorozumívacím jazykem vyšších vrstev a úředním jazykem království byla latina, mrtvý jazyk, který byl tudíž politicky, národnostně a etnicky neutrální. Tím méně na etnicitě záleželo u poddaných rolníků na venkově, onom *misera plebs*, od kterého se neočekávalo nic víc, než plnění poddanských povinností a placení daní státu. Tím

samozřejmě nemá být řečeno, že by si tehdejší lidé svou vzájemnou etnickou a jazykovou odlišnost neuvědomovali. Politický význam ale etnická a jazyková příslušnost nabývala jen výjimečně, zpravidla v mimořádných situacích. Protože městský patriciát byl často německojazyčný, jsou známy například spory mezi slovensky a německy hovořícími měšťany při obsazování orgánů městské samosprávy a podílu na správě města. Na počátku novověku měly pro politické dějiny Uher (a tedy i Slovenska) mnohem větší význam spory mezi katolíky a evangelíky, kteří byli velmi silní právě na Slovensku. Maďarsko-slovenský konflikt tehdy ještě neprobíhal. To se začíná měnit ve druhé polovině 18. století, kdy u etnických Maďarů probíhá národotvorný proces opřený o vědomí uherské státnosti. Uhry se v maďarském národním programu mění v maďarský národní stát. To pochopitelně vyvolávalo reakci u slovensky hovořících příslušníků elit, kteří se v této fázi snaží dokázat, že Slováci jsou potomci původního slovan-ského obyvatelstva a mají proto na vládu v Uhrách stejné právo jako Maďaři. V 18. století tak můžeme hovořit o jakémisi slovenském „protonacionalismu“.¹

S ohledem na výše uvedený problém je zřejmé, že dějiny Slovenska nejsou totožné se slovenskými dějinami, resp. dějinami Slováků. Dějinami Slovenska rozumíme dějiny území, které nyní tvoří Slovenskou republiku; v politickém ohledu jsou tyto dějiny až do roku 1918 součástí dějin Uherska, přičemž pro období 16. a 17. století platí, že tyto dějiny Uherska se s ohledem na ovládnutí většiny uherského státu Osmanskou říší odehrávaly především právě na území dnešního Slovenska. O slovenských dějinách ve smyslu dějin Slováků můžeme ale hovořit teprve od doby, kdy vzniká slovenský národ, který se stává subjektem dějin, tedy zhruba od 18. století, byť jistě je zde určitá prehistorie zahrnující komplikovaný národotvorný proces Slováků. Kdy si předkové dnešních Slováků začali uvědomovat, že jsou odlišným etnikem od ostatních Slovanů, tedy především od těch sousedních, se nedá přesně určit. Historik slovenského raného středověku Ján Steinhübel formuloval tezi, že počátky odlišného slovenského vědomí je třeba hledat už v době pevného začlenění slovenského etnického prostoru do uherského státu, protože tím byli pozdější Slováci odděleni politickou hranicí od ostatních Slovanů, tj. v praxi od Slovanů na Moravě a v Polsku.² To mohlo platit ale jen tam, kde hranici tvořily hory, protože např. slovenské obyvatelstvo v rovinaté oblasti při řece Moravě si nějaký rozdíl etnicity oproti obyvatelstvu na východní Moravě neuvědomovalo ještě ani v 19. století. Vědomí etnické odlišnosti, které by navíc překlenulo na Slovensku vždy silnou regionální identitu, proto muselo vzniknout až mnohem později, někdy v průběhu

¹ KOVÁČ, Dušan: Dějiny Slovenska. Praha, Nakladatelství Lidové noviny (NLN), 1998, s. 84–86.

² STEINHÜBEL, Ján: Nitranské kniežactvo. Počiatky stredovekého Slovenska. 2. vyd. Bratislava, Rak, 2016, s. 509–510.

vrcholného středověku. Zárodky formování jasného vlastního národního vědomí jsou ještě pozdější: spadají až do 18. století. Dějiny Slováků v širším smyslu nejsou striktně vázány na současné území Slovenska, ale zahrnují také dějiny slovenských enkláv mimo toto území a dějiny slovenské diaspory.

Problémy historiografie Slovenska

Pokusy o sepsání dějin Slováků sahají do 18. století jako polemiky s formujícím se maďarským národním příběhem, v němž bylo Uhersko prezentováno jako stát Maďarů, kteří přišli přes karpatské průsmyky, podrobili si zdejší slovanské obyvatelstvo a vytvořili uherský stát. Slovenská argumentace naproti tomu tvrdila, že místní Slované (a tedy předchůdci Slováků) měli svůj stát – Velkomoravskou říši – už před příchodem Maďarů. Maďary pohostinně přijali a spolu s nimi vybudovali nový stát, který je domovem jedněch i druhých. Slováci (v dobovém pojetí rozuměj: slovensky hovořící šlechta) jsou proto stejně dobrými Uhry a uherskými vlastenci jako Maďaři (tj. maďarsky hovořící šlechta). Tyto polemiky a jejich autory podrobněji rozebíráme na jiném místě. O syntézu slovenských dějin tehdy ještě v žádném případě nešlo.

Ve druhé polovině 19. století se František Vítazoslav Sasinek ve snaze dokázat, že Slováci zde nejsou „od včerejška“ a že mají slavnou a starou vlastní historii, rovněž rozhodl spatřovat počátek Slováků na Velké Moravě.³ Odtud vznikla tradice vnímat Velkou Moravu jako počátek psaných slovenských dějin. Velká Morava samozřejmě patří plně i do českého národního příběhu, kam ji zařadil už František Palacký⁴, avšak nehraje v něm zdaleka tak silnou roli jako v příběhu slovenském. Je to pochopitelné: Češi měli po staletí vlastní stát a tradici vlastní státnosti, proto pro koncipování národního příběhu nebyla Velká Morava příliš důležitá. U Sasinka jde však snaha o nalezení nějakých forem vlastní státnosti ještě dále: tento historik nacházel pokračování státnosti „starých Slováků“ ještě v 11. století v rámci Uherska v podobě údělného knížectví nacházejícího se na Slovensku. Tuto tezi převzali později i nacionalističtí a neoludáčtí historici, i když dnešní historiografie ji odmítá. Součástí koncepce o Velké Moravě je samozřejmě také teorie o Slovácích jako starém národě, kterou převzali někteří historici a publicisté na Slovensku po roce 1993.⁵

Druhý přístup k slovenským dějinám zvolil evangelík Július Botto (1848–1926) ve své práci „Slováci – vývin ich národného povedomia“, která poprvé

³ SASINEK, František V.: *Država Velkomoravská*. Ružomberok, Karol Salva, 1896.

⁴ PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. 5. vydání, Praha, L. Mazáč, 1933, s. 78.

⁵ FERKO, Milan – MARSINA, Richard – DEÁK, Ladislav: *Starý národ – mladý štát*. Bratislava, Kubko Horal, 1994.

vyšla v roce 1906.⁶ I on po vzoru Sasinka vidí prapočátek slovenských dějin na Velké Moravě, avšak za dějiny Slováků ve vlastním smyslu považuje teprve období, kdy si Slovinci začali uvědomovat svou odlišnost od ostatních národů Uherska. Tato doba nastává v pozdním osvícenství, kdy se uherský stát začal postupně maďarizovat, tj. na konci vlády Leopolda II. (Botto konkrétně udává rok 1792). Protože ve středověku ani v raném novověku Botto v rámci Uher žádné známky národní svébytnosti Slováků nenašel, celou tuto epochu ze svých slovenských dějin vynechal. Samozřejmě, Botto si byl vědom toho, že i v této době žilo na Slovensku slovanské etnikum, z něhož se Slovinci vyvinuli. Netvrdil, že se v tomto období, zahrnujícím několik století, na území Slovenska neudálo mnoho věcí, které ovlivnily pozdější slovenský vývoj: ve své populární „Krátké historii Slováků“⁷ připomíná např. činnost Matúše Čáka Trenčianského. Jako evangelík celkem pochopitelně připomněl vliv Jana Husa a husitů na Slovensku, v rozporu se svou prací o vývinu slovenského národního vědomí dokonce hovoří ve středověku o slovenském národě. Ovšem i zde „pravé“ dějiny Slováků začínají teprve na konci 18. století.

V meziválečném období nevyšla žádná samostatná syntéza slovenských dějin. Nový československý stát ovšem potřeboval vytvořit nové československé dějiny. Provést syntézu českých a slovenských dějin tak, aby vznikl jeden organický celek, bylo ale prakticky nemožné, protože české a slovenské dějiny jsou asynchronní a slovenské události prostě nebylo možné „napasovat“ na hlavní milníky českých dějin. Tak např. rok 1620 se svou bitvou na Bílé hoře, vnímaný od 19. století tradičně jako „počátek třistaleté poroby“, neznamená v slovenských dějinách nic. Podobně největší čeští panovníci, jako byli např. Přemysl Otakar II. či Karel IV., byli pro Slováky stejně cizí jako třeba Karel Veliký nebo francouzský král Ludvík XIV. Problém byl nakonec vyřešen způsobem, který byl vlastně jediným možným: k událostem z českých dějin byly prostě vždy pro dané období přivěšeny události z uherských dějin, pokud se nějak týkaly Slovenska.

První, kdo takto postupoval, byl Josef Pekař ve své středoškolské učebnici. Ta vyšla původně v roce 1914 pod názvem „Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke Královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným“.⁸ Pekař v roce 1921 knihu přepracoval tak, že z ní odstranil nebo zeslabil pasáže týkající se těch částí někdejší monarchie, které zůstaly mimo nový československý stát, a naopak doplnil některé události z uherských politických dějin a ze zápasu Slováků

⁶ BOTTO, Július: Slovinci – vývin ich národného povedomia. Turč. Sv. Martin, Knihtlačiarický účasťinový spolok, 1906. II. sv. 1910. Práce vyšla tamtéž znovu v roce 1923, 3. vydání vyšlo v nakladatelství Tatran v Bratislavě v roce 1971.

⁷ BOTTO, Július: Krátka história Slovincov. Turčianský Sv. Martin, Slovenská národná strana, 1914 (2. vyd. Brno, Eurobook, 2017).

⁸ PEKAŘ, Josef: Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke Královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným. Praha, Historický klub 1914. 2. vydání Praha, Elka Press, 2011.

proti maďarizaci. Knihu pak vydal znovu pod názvem „Československé dějiny“ a dočkala se několika vydání. Při porovnání textu z roku 1914 a 1921 zjistíme, že změny jsou malé, protože obě učebnice jsou v podstatě dějinami českých zemí. Krátce na to byla stejným způsobem zpracována i v široké veřejnosti populární a opakovaně vydávaná syntéza českých dějin od Antonína Rezka a Jana Dolenského, která pod názvem „Obrázkové dějiny národa českého“ vyšla poprvé v nakladatelství Josefa Vilímka už v roce 1893.⁹ V pořadí sedmé, doplněné vydání, které vyšlo ve dvou svazcích v letech 1923–1924, už neslo název „Obrázkové dějiny národa československého“ a od předchozích vydání se lišilo tím, že každá kapitola obsahovala jako jakýsi přílepek několik odstavců týkajících se Slovenska.¹⁰

První syntézu dějin Slovenska vytvořil teprve v období druhé republiky ludácký historik František Hrušovský, ředitel gymnázia v Kláštore pod Znievom. Jeho „Slovenské dejiny“ byly dokončeny v období slovenské autonomie a vyšly těsně před vyhlášením samostatného slovenského státu.¹¹ Dílo bylo vydáváno v letech válečné Slovenské republiky opakovaně, jen do roku 1940 vyšla další tři vydání. Práce vyšla též jako středoškolská učebnice¹² a byla rovněž přeložena do němčiny.¹³ Hrušovský měl dobrou průpravu: vystudoval historii na Univerzitě Komenského, ale absolvoval také studijní pobyty v Praze a v Krakově. Byl aktivně činný v HSLS a stal se v roce 1938 poslancem slovenského sněmu, na sklonku existence slovenského státu byl jmenován prezidentem Jozefem Tisem profesorem dějin na Univerzitě Komenského (v roce 1940 přejmenované na Slovenskou univerzitu). Po válce Hrušovský emigroval do USA, kde jeho kniha ve stručnější podobě vyšla anglicky.

Hrušovského pojetí dějin vychází z primordiálního chápání slovenského národa, který se stává subjektem dějin od jejich počátku, tj. už od raného středověku. Je proto samozřejmé, že pokládá Velkou Moravu za první slovenský stát a jeho obyvatele za Slováky. „Názov Sloven je iba starší tvar názvu Slováč, ktorý sa začína vyskytovať až v 15. storočí. Všetko, čo sa v prameňoch hovorí o Moravanoch, vzťahuje sa na Slovákov, ktorí už v prvej polovici 9. storočia zjavujú sa v historických prameňoch ako obyvatelia Slovenskej krajiny.“¹⁴ Knížete

⁹ DOLENSKÝ, Jan – REZEK, Antonín: Obrázkové dějiny národa českého. Praha, J. Vilímek, [1893].

¹⁰ DOLENSKÝ, Jan – REZEK, Antonín – KOSINA, Jaroslav: Obrázkové dějiny národa československého. 7. přepracované vydání. Díl I. (do roku 1526), Praha, Josef Vilímek, 1923, Díl II (po roku 1526), Praha, Josef Vilímek, 1924.

¹¹ HRUŠOVSKÝ, František: Slovenské dejiny. Turčianský Sv. Martin, Matica slovenská, 1939. Jen do roku 1940 vyšla publikace ve 4. vydáních.

¹² HRUŠOVSKÝ, František: Slovenské dejiny. Učebnica pre IV. ročník stredných škôl. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská, 1940.

¹³ HRUŠOVSKÝ, František: Die Geschichte der Slowakei. Bratislava, Slowakische Rundschau, 1940.

¹⁴ HRUŠOVSKÝ, František: Slovenské dejiny. IV. vydanie. Turčianský Sv. Martin, Matica slovenská, 1940, s. 32 (všechny další citace jsou z tohoto IV. vydání).

Pribinu, vládnoucího v Nitře, prezentuje Hrušovský jako prvního slovenského vladaře.¹⁵ Dále zdůrazňuje, že po pádu Velké Moravy slovenská státnost okamžitě nezanikla, protože i po včlenění nynějšího slovenského území do rámce uherského státu bylo Slovensko ještě asi sto let úředním knížectvím.¹⁶

Hrušovský v dalších vydáních své knihy posunul národní příběh tak, aby lépe vyhovoval ľudáckému režimu a historickému odůvodnění nevyhnutelnosti vyhlášení samostatného slovenského státu. Příběh nyní vypadal takto: na počátku dějin Slováků byla Sámova říše a především Velká Morava jako první slovenský stát, který byl ale Maďary zničen. Slováci byli vtěleni do uherského státu, avšak neztratili v něm svou národnost. Vznik Československa v roce 1918 byl pro Slováky sice významným mezníkem, byl však pouze jakousi „přestupní stanicí“ na cestě ke konečnému cíli – vzniku (či přesněji: obnovení) samostatného slovenského státu 14. března 1939. Proto politické dějiny Slováků v rámci Československé republiky Hrušovský v podstatě redukoval na zápas o autonomii a na dějiny HSLS. Když ale slovenský národ dosáhl 6. října 1938 konečně pod vedením HSLS autonomie, zjistil, že je to málo: „Slovenský národ túžil po takej slobode, ktorá by zabezpečila nehatený vzrast jeho života na každom poli,“ a za této situace Slováci dospěli k závěru, že jediným řešením je úplně samostatný slovenský stát.¹⁷ K myšlence o Československu a období autonomie jako přestupních stanicích na cestě ke konečnému cíli, kterým může být za všech okolností jen státní samostatnost, se později Hrušovský vrátil v exilu ve studii „Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike“.¹⁸ Zde napsal, že zájem Německa na rozbití druhé Česko-Slovenské republiky sice uspěl vznik samostatného Slovenska, avšak k jeho osamostatnění by došlo stejně: „Vývin bol by svojou prirodzenou cestou pokračoval ďalej k úplnému rozchodu Slovákov a Čechov, a teda k neodvratnému zániku spoločného štátu česko-slovenského. Z Československej republiky cestou prirodzeného vývinu boli by skôr alebo neskôr vznikli dva osobitné štáty, štát český a štát slovenský.“¹⁹ Ve zkráceném anglickém vydání své knihy se v exilu Hrušovský navíc vyrovnal s otázkou totalitního charakteru válečné Slovenské republiky a její totální závislosti na nacistickém Německu: připustil, že Slovenská republika měla jistě své chyby a nebyla dokonalá, avšak to bylo důsledkem válečných poměrů a celkového charakteru doby, v níž vznikla; epochální význam vzniku slovenského státu pro slovenský národ není jeho nedostatky nijak znehodnocen či sníženo.²⁰

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž, s. 67.

¹⁷ Tamtéž, s. 428.

¹⁸ HRUŠOVSKÝ, František: Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike. In: ŠPRINC, Mikuláš (ed.): Slovenská republika 1939–1949. Scranton, Pa., Obrana Press, 1949, s. 1–24.

¹⁹ Tamtéž, s. 22.

²⁰ HRUŠOVSKÝ, Francis: This is Slovakia. A Country you do not know. 4th Ed., Cambridge, Ontario, Friends of Good Books, s. d., s. 81.

V roce 1942 byla založena Slovenská akadémia vied a umení (SAVU), která se rozhodla vydat pětisvazkovou „Slovenskou vlastivědu“, jakýsi slovenský pendant Československé vlastivědy z doby první Československé republiky. V úvodu k prvnímu svazku je uvedeno, že dílo chce přinést komplexní vlastivědné poznatky o Slovácích a pozdvihnout vzdělanostní úroveň Slováků.²¹ Historii byl věnován čtvrtý svazek, který napsal historik František Bokes na sklonku roku 1944, avšak vydaný byl teprve po válce.²² Dílo je psáno čistě pozitivisticky a autor se vyhnul jakékoliv ideologizaci či politizaci textu. Z tohoto důvodu je faktograficky využitelné i dnes. Zřejmě z politických důvodů Bokes úmyslně dovedl výklad jen do vzniku Československa. To mu v původním textu umožnilo vyhnout se přehnané kritice první republiky a především adoraci slovenského státu v roce 1939, protože Bokes na rozdíl od Hrušovského nebyl aktivním ľudákem, na druhé straně ale ani nemusel samotnou existenci vzniku slovenského státu odmítat. I když Bokes samozřejmě vysoce hodnotil význam Velké Moravy, k otázce národnosti jejích obyvatel se stavěl rezervovaně, protože si byl vědom, že národy se vyvíjejí a je těžké hledat ty dnešní už v 8. století. Otázku údajného údelného slovenského knížectví na počátku uherského státu vyřešil Bokes takto: „Nemožno celkom uspokojivo tvrdiť, či Slovensko od čias svojho pripojenia k Uhorsku tvorilo osobitný celok, vybavený aj ústavoprávnymi znakmi. Romantická historická tradícia slovenská, reprezentovaná najmä Fr. V. Sasinkom, spomína slovenské vojvodstvo nitrianske, ktorého trvanie sleduje až do vymretia Arpádovcov a do čias pôsobenia Matúša Čáka.[...] Inštitúcia údelných kniežat v Uhorsku nesporne jestvovala, je len otázka, či význam pojmu ducatus treba brať v zmysle teritoriálnom alebo len ako hodnotu bez vzťahu k teritóriu.“²³ Bokes vyzdvihl povstání 1848–1849, přičemž zdůraznil omezenost ústavních reforem prováděných uherskou revolucí: „Slováci tešili sa novým udalostiam a predpokladali, že občianska a politická rovnoprávnosť bude dovŕšená aj rovnoprávnosťou národnou. No nechýbali ani skeptické hlasy, ktoré naznačovali, že novou slobodou sa Slovákom zamkli ústa a že sa im so stránky národnostnej bude vodiť horšie ako pred tým, keď sa mohli obrátiť o ochranu aspoň do Viedne.“²⁴ Bokes se podrobně zabývá také politickými zápasy po rakousko-uherském vyrovnání. V kapitole XIX, věnované

²¹ Slovenská vlastiveda, I. Úvod. Bratislava, SAVU, 1943, s. 1–2. Podle slovenské etnoložky Gabriely Kiliánové byl přednostně vydán svazek věnovaný etnografii a folkloristice (Slovenská vlastiveda II, Bratislava, SAVU, 1943), který dokumentoval svěbytnost slovenské duchovní a hmotné kultury a tím odmítl teorii o německých vlivech na její rozvoj. Viz: KILIÁNOVÁ, Gabriela: Národopis a ideológia. Činnosť Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku počas druhej svetovej vojny. In: Národopisný věstník, 38 (80), 2021, č. 1, s. 29–31.

²² BOKES, František: Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias až po prítomnosť. Bratislava, SAVU, 1946.

²³ Tamtéž, s. 62–63.

²⁴ Tamtéž, s. 164.

první světové válce a vzniku Československa, upřel značnou pozornost roli amerických Slováků v zápase za národní osvobození, stejně jako to ostatně učinil ve svých dějinách i Hrušovský. V poslední, XX. kapitole, která nese název „Od Martinskej deklarácie po uzavretie trianonského mieru“, se Bokes zabývá zápasem o slovenské hranice. Kapitola končí takto: „Odhlasovaním ústavných zákonov, vykonaním parlamentných volieb a podpísaním mierovej zmluvy trianonskej boli dané základy pre rozvoj nového života na Slovensku v rámci Československej republiky. Tým, možno povedať, končí sa nová etapa oslobodenia Slovenska. Pravda, opísané udalosti tohto úseku slovenských dejín tvoria len rámec, ktorého náplň ani zďaleka nevyčerpáva obraz dejov, ktoré sa odohrali na Slovensku od 30. X. 1918. Tento úsek je oveľa bohatší na deje a mnohé z toho, čo nebolo pojaté do poslednej kapitoly tejto práce, bude opísané v obraze, ktorý hodláme načrtnúť v kapitolách, venovaných slovenským dejinám v Československu.“²⁵ Na záver své práce napsal: „Autorovi prichodí na konci sa ospravedlniť, že Dejiny Slovenska a Slovákov nedoviedol až po najčerstvejšiu prítomnosť, ako to mal v úmysle. Nedávne časy nedávali možnosti, aby sa venoval podrobnejšie dejinám Československej republiky. Mnohosť látky, ktorú treba preskúmať a najmä jej doterajšia neprístupnosť prekážali, aby autor Dejín splnil svoje pôvodné predsavzatie. Láska čitateľ týchto Dejín iste prepáči autorovi, že nesplnil predsavzatý pôvodný plán. Nevzdáva sa však úlohy napísať dejiny prvej Československej republiky, len čo to okolnosti dovoľia. Vyšli by potom v niektorom z posledných zväzkov Slovenskej vlastivedy. Zato autor Dejín prichystal opísanie boja o oživotvorení Československa od roku 1939 a národného povstania z roku 1944. Táto publikácia vyjde v najbližšom čase.“²⁶ Bokes ale zrejme od napsání dějin Slovenska v období 1918–1945 nakonec ustoupil; poslední (pátý) díl Slovenské vlastivědy, vydaný v roce 1948, byl totiž věnován nikoliv nejnovějším dějinám, ale jazyku a literatuře.

V socialistickém období vzniklo několik syntéz dějin Slovenska. Na jejich počátku stály Teze k dějinám Slovenska, vydané roku 1955 jako zvláštní příloha k Historickému časopisu SAV.²⁷ Vycházely z nové periodizace slovenských dějin z pera Ludovíta Holotíka, který se pokusil jako první dát slovenskému národnímu příběhu marxistický náter.²⁸ I v „marxistickém“ příběhu si klíčové postavení v dějinách raného středověku zachovala Velká Morava, přičemž jedním z mezníků zůstal i její rozpad a začlenění území Slovenska do rámce uherského feudálního státu. Rok 1526 rovněž zůstal důležitým mezníkem, ale byl označen za počátek „krize feudalismu“. Za pozitivum bylo považováno, že

²⁵ Tamtéž, s. 403.

²⁶ Tamtéž, s. 404.

²⁷ Dejiny Slovenska. Tézy. Príloha Historického časopisu, 3, 1955.

²⁸ HOLOTÍK, Ludovít: K periodizácii slovenských dejín v období feudalizmu a kapitalizmu. In: Historický časopis (HČ), 1, 1953, č. 1.

se Češi a Slováci dostali do jednoho státního útvaru;²⁹ to je ovšem tvrzení velmi sporné, protože česko-rakousko-uherské soustátí bylo jen personální unií.

Problém měla marxistická historiografie se slovenským povstáním 1848–1849 a především s bojem slovenských dobrovolníků proti Kossuthovi a maďarské revoluci. Jak známo, Karl Marx i Friedrich Engels v letech 1848–1849 na stránkách svých radikálně-demokratických novin *Neue Rheinische Zeitung* vysoce hodnotili maďarskou revoluci, zatímco vystoupení nemaďarských národů za svoje národní práva považovali za kontrarevoluční; obdobně ostatně vnímali i rezervovaný postoj Čechů k německé revoluci.³⁰ Marxovo a Engelsovo stanovisko, totiž že v roce 1848 byli Němci, Poláci a Maďaři revolučními národy, zatímco národy bojující za svoje národní práva, a vystupující proto z nutnosti proti těmto „revolučním“ národům, jsou kontrarevoluční, podpořil v roce 1916 v diskusi o právu národů na sebeurčení také Lenin.³¹ Už ve třicátých letech se proto slovenský básník a komunista Laco Novomeský pokusil „marxisticky opravit“ tradiční výklad slovenského povstání 1848–1849. Brožura „Marx a slovenský národ“, kterou vydal patrně vlastním nákladem, zcela zapadla.³² Pro samotné komunisty by ostatně na počátku padesátých let s ohledem na obvinění Novomeského z „buržoazního nacionalismu“ a jeho následné uvěznění stejně nebyla použitelná.

Pro slovenské historiky byl postoj k slovenskému povstání 1848–1849 proti maďarské revoluční vládě těžkým oříškem, protože právě jím Slováci poprvé jasně politicky vstoupili do středoevropské politiky. Kromě toho odmítnutí povstání bořilo samotný slovenský národní příběh. Lze proto zcela souhlasit se slovenským historikem Adamem Huďekem, který o tom ve své práci o formování marxistické historiografie napsal: „Pozitívne hodnotenie slovenských výprav rokov 1848–1849 znamenalo v marxizme neprípustné nadradovanie národnostných problémov problémom ekonomickým, za ktoré podľa marxistov bojovala maďarská revolúcia. Tento jednoznačný súd však oberal národný príbeh o jedno z mála hrdinských období a nútil historikov, ktorí sa ním zaoberali, radikálne prehodnotiť svoje názory.“³³ Úplně odmítnout Ludvíka Štúra a povstání 1848

²⁹ HUDEK, Adam: Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968. Bratislava, HÚ SAV 2010, s. 150.

³⁰ Viz např. Engelsův článek „Demokratický panslavismus“ z 14. a 15. 2. 1849 či článek o Uhrách z 18. 5. 1849. České překlady těchto článků byly publikovány: MARX, Karl – ENGELS, Bedřich – LENIN, Vladimír Iljič: K dějinám Československa a československého dělnického hnutí. Díl II. Praha, Nakladatelství politické literatury (NPL), 1963, s. 153–174, 183–194.

³¹ Tamtéž, s. 264.

³² NOVOMESKÝ, Ladislav: Marx a slovenský národ. Historické korene oportunitý slovenského mešťanstva. História povstania slovenského v svetle marxizmu. Bratislava 1933, s. 10 (vydavateľ neuveden). Novomeský sám se v šedesátých letech od těchto názorů distancoval – viz NOVOMESKÝ, L.: Na prelome. In: Slovenská literatúra, 13, 1966, č. 1, s. 19–20.

³³ HUDEK, Adam: cit. dílo, s. 151.

dost dobře nešlo. Určitou výhodou pro slovenské historiky byla skutečnost, že sovětský historik Ivan Udalcov, zabývající se revolucí 1848, se už v roce 1949 ve veřejné přednášce v Bratislavě Štúra zastal, a za hlavní problém revoluce 1848–1849 v habsburské monarchii označil protislovanskou politiku německých a maďarských buržoazních revolucionářů.³⁴ V „tézích“ z roku 1955 se proto sice připouští, že politika revoluční Kossuthovy vlády byla národnostně necitlivá, ale to údajně nic nemění na tom, že Štúr a Hurban postavením se na stranu Vídně vystoupili „na špatné straně barikády“. Kromě toho prý „apologetický postoj k slovenským výpravám proti maďarskéj revolúci 1848–1849 sa stal jedným z hlavných ideových zdrojov slovenského buržoázneho nacionalizmu.“³⁵ I takováto téze byla ale natolik v rozporu se zažitým národním příběhem, že nebyla dlouhodobě udržitelná. Už v prosinci 1955 na konferenci k stému výročí Štúrovy smrti vystoupil Daniel Rapant, autor dodnes nepřekonaného díla o revoluci 1848–1849, se zásadním referátem, kterým slovenské povstání rehabilitoval. Charakteristické pro tehdejší poměry je, že referát sice odezněl, ale nesměl být publikován – Rapant jej mohl otisknout teprve v roce 1965.³⁶ Zápas za rehabilitaci slovenského povstání se pak stal jedním z nosných témat slovenského emancipačního procesu v šedesátých letech.

Koncepce tezí slovenských dějin z roku 1955 byla celkem beze změny inkorporována do první marxistické syntézy, Přehledu dějin Československa.³⁷ I. díl zahrnoval dějiny do roku 1848. Adam Hudek o slovenské části I. dílu od Petra Ratkoše, zahrnující i středověk, napsal: „Peter Ratkoš odmietol koreláciu medzi vznikom údelného vojvodstva na slovenskom území a nejakou formou slovenskej autonómie v rámci Uhorska. V ‚Přehlede‘ bol názor o existencii slovenskej autonómie v Uhorsku vyhlásený za produkt boja za národnú rovnoprávnosť v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. Ten istý názor zastávala marxistická historiografia aj v prípade panstva Matúša Čáka Trenčianskeho.“³⁸ Problémem byli husité na Slovensku, protože zde politická objednávka šla jednoznačně proti historickým faktům. Peter Ratkoš, který se výzkumu husitství na Slovensku věnoval už od počátku padesátých let, se zde dostal do obtížné situace, protože, jak napsal opět výstižně Adam Hudek, „nárast znalostí o pôsobení husitov na Slovensku sťažoval ich pozitívne hodnotenie.“³⁹ Ratkoš problém „vyřešil

³⁴ UDALCOV, Ivan: Slovanské národy rakúskej ríše v revolučnom hnutí 1848 vo výskumoch sovietskych historikov. In: *Revolučné dedičstvo rokov 1848–1849. Sborník článkov*. Bratislava, SAVU, 1951, s. 80–81. Jde o text přednášky, kterou měl Udalcov v Bratislavě 10. února 1949 v rámci cyklu „O revolučných rokoch 1848–1849“. Celý text přednášky ve sborníku viz s. 74–85.

³⁵ *Dějiny Slovenska. Tézy*, s. 123.

³⁶ RAPANT, Daniel: Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku. In: *Slovenská literatúra*, 12, 1965, č. 5, s. 437–456.

³⁷ *Přehled dějin Československa. Díl I–III (II. díl sv. 1. a 2)*. Praha, ČSAV, 1958–1960.

³⁸ HUDEK, Adam: cit. dílo, s. 172.

³⁹ HUDEK, Adam: cit. dílo, s. 173.

marxisticky“, totiž tvrzením, že husité ničili a plenili jen majetky církve a feudálů. Naproti tomu slovenské povstání 1848–1849 bylo hodnoceno částečně pozitivně: „Zo strany vedenia maďarskej vlády nebol učinенý žiadny pokus o dohodu so slovenskými národovcami.“⁴⁰ Příběh meziválečného Československa byl „z veľkej časti koncipovaný ako dejiny novovzniknutej KSČ, doplnený o ‚osudy‘ robotníckej triedy.“⁴¹

Moderní slovenské dějiny měly v marxistické interpretaci ještě další problematická místa. Prvním byl samotný vznik Československa, který už nebyl vysvětlován jako výsledek zápasu českého a slovenského domácího a zahraničního odboje, ale jako důsledek ruské revoluce z roku 1917, především té podzimní, bolševické, podle dobového hesla: „Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo svobodného Československa.“ Šlo o umělý konstrukt nadiktovaný z Moskvy, který se netýkal zdaleka jen Slovenska, resp. Československa – podle sovětského marxistického výkladu byly totiž veškeré změny a otřesy, k nimž došlo ve světě na sklonku první světové války a bezprostředně po ní, vykládány jako ohlas ruských revolucí z roku 1917. Dobová slovenská marxistická historiografie vyřešila problém tak, že různé stávky a demonstrace (jako např. oslavy 1. máje 1918 v Liptovském Svätém Mikuláši, kde Vavro Šrobár poprvé veřejně hovořil o spojení Slovenska s českými zeměmi), byly prostě prohlášeny za ohlas bolševické revoluce, ačkoliv žádnou přímou souvislost zde nelze prokázat.⁴² V důsledku této koncepce byl Milan Rastislav Štefánik, jeden ze tří „otců zakladatelů“, upozaděn a jeho odbojová role, ve skutečnosti nesporná, byla označena za „pouhou legendu“.⁴³

Dalším problémem byl výklad o socialistické revoluci v Maďarsku na jaře 1919, vzniku Maďarské republiky rad a její „sesterské“ Slovenské republiky rad a boji československé armády proti maďarským vojskům. Není (a nebylo) žádným tajemstvím, že pokud jde o státoprávní uspořádání, nebyl v Budapešti žádný rozdíl mezi demokratickou vládou Mihály Károlyiho, komunistickou vládou Bély Kuna a následným „bílým“ antikomunistickým režimem admirála Miklóse Horthyho: všichni logicky usilovali o obnovení integrity Uherska z hranic z roku 1918, které – tak jako všichni Maďaři – považovali (a považují) za svůj národní stát. Zatímco tedy za první republiky byl boj československé

⁴⁰ Přehled československých dějin Díl II. 1848–1918. Praha, ČSAV, 1960, s. 126.

⁴¹ HUDEK, A.: cit. dílo, s. 179.

⁴² GOSIOROVSKÝ, Miloš: Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848–1918). Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956, s. 268–301. Nutno dodat, že popsáním způsobem (tj. připsáním všech stávek, demonstrací a vojenských vzpour ohlasu VŘSR) se s problémem vyrovnala také česká historiografie a historiografie ostatních socialistických států ve východní Evropě.

⁴³ HOLOTÍK, Ludovít: Štefánikovská legenda a vznik ČSR. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1958. V roce 1960 vyšlo tamtéž druhé vydání této knihy.

armády proti maďarské rudé armádě podáván jako osvoboditelská válka proti pokusu o opětovné připojení Slovenska k Maďarsku⁴⁴, nyní šlo o kontrarevoluční vystoupení české a slovenské buržoazie proti socialistické revoluci šířící se na Slovensko.⁴⁵ Zatímco vyhlášení Slovenské republiky rad v Prešově v červnu 1919 (poté, co maďarská rudá armáda obsadila Košice) bylo vydáváno jen za maskovací pokus komunistické vlády v Budapešti, nyní bylo naopak prezentováno jako první pokus o nastolení socialismu na Slovensku a také jako pokus o marxistické řešení národnostní otázky podle sovětského vzoru; v tomto bodě ovšem význam Slovenské republiky rad prodělal jistý vývoj. Zatímco v padesátých letech bylo vyhlášení samostatné Slovenské sovětské republiky vnímáno jako chyba⁴⁶, v šedesátých letech a později (v důsledku hnutí za federalizaci na Slovensku) bylo naopak považováno za jeden z pokusů o řešení slovenské státnosti.⁴⁷

Samostatnou kapitolou byl výklad o vzniku a charakteru autonomistického hnutí a válečné Slovenské republiky. V původní koncepci z padesátých let byly autonomistické hnutí a slovenský stát samozřejmě hodnoceny jednoznačně negativně; slovenský stát byl vydáván jen za jakousi jinou formu nacistické okupace, přičemž byl zvýrazněn boj „lidu“ proti tomuto režimu.⁴⁸ Boj vedla Komunistická strana Slovenska, která byla také v rozporu s fakty pasována na vůdčí sílu Slovenského národního povstání. Problém spočíval v tom, že vedoucí komunističtí činitelé povstání v čele s Gustávem Husákem byli už na počátku padesátých let vyloučeni ze strany, obviněni ze slovenského buržoazního nacionalismu a pak v roce 1954 odsouzeni k dlouholetým trestům. Slovenské národní povstání tak sice údajně vedla KSS, ale – v rozporu s logikou – právě vedoucí činitelé téže KSS (konkrétně pátý ilegální výbor KSS) toto povstání zrazovali.⁴⁹

⁴⁴ POGORIELOV, Alexander – ZIMÁK, Jozef (eds.): Vpád maďarských bolševiků na Slovensko v roce 1919. Bratislava, Slovenský chýrnik, 1936. II. rozšířené vydání tamtéž, 1938. V zájmu historické pravdy je ovšem třeba říci, že to byla československá armáda, která v dubnu 1919 zahájila vojenské operace proti Maďarsku s cílem získat malé sporné území nedaleko Lučence.

⁴⁵ KRÁL, Václav: Intervenční válka československé buržoazie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919. Praha, Nakladatelství ČSAV, 1954. Práce vyšla rovněž maďarsky: A csehszlovák burzsozia intervenció háborúja a magyar tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Bratislava, SVKL, 1956

⁴⁶ GOSIOROVSKÝ, Miloš: Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia. Bratislava, Pravda, 1951, s. 106; KRÁL, Václav: cit. dílo, s. 220–221.

⁴⁷ VIETOR, Martin: Význam a miesto Slovenskej republiky rád v československých dejinách. Bratislava, EPOCHA, 1969, s. 32. Vietor, právní historik, zřejmě tuto útlou knížku (či spíše brožuru) napsal, aby se distancoval od svých starších tvrzení v jinak velmi podrobné starší publikaci z padesátých let. V ní totiž tvrdil, že vyhlášení Slovenské republiky rad bylo jen prvním krokem „v boji českého a slovenského pracujícího lidu za socialistické Československo“ – viz VIETOR, Martin: Slovenská sovietská republika 1919. Bratislava, SVPL, 1955, s. 197.

⁴⁸ Viz např. LIPSCHER, Ladislav: Ľudská autonómia. Ilúzie a skutočnosť. Bratislava, SVPL, 1957; STANEK, Imrich: Zrada a pád. Hlinkovští separatisté a tak zvaný Slovenský stát. Praha, SNPL, 1958.

⁴⁹ GOSIOROVSKÝ, Miloš: Slovenské národné povstanie. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo

V 60. letech byla na Slovensku rozpracována samostatná syntéza dějin Slovenska ze 60. let navazující na celostátní *Přehled dějin Československa*. První díl, zahrnující období do roku 1848, vyšel v roce 1961. Šlo vlastně jen o rozšířený text z Přehledu československých dějin, na díle se autorsky podíleli stejní lidé.⁵⁰ Subjektem dějin byl v duchu tezí k slovenským dějinám z roku 1955 „pracující lid“. V úvodu k prvnímu dílu o tom čteme toto: „Marxisticko-leninské poňatie dejín nachádza predmet dejín Slovenska v dejinách jeho pracujúceho ľudu a prírodného prostredia, v ktorom ľud pôsobí a ktoré ľud ovplyvňuje, v dejinách triednych bojov, v dejinách národnej kultúry, zdôrazňujúc predovšetkým rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov.“⁵¹ Druhý díl práce vyšel po mnoha odkladech teprve v roce 1968 a dovedl výklad do roku 1900, do „nástupu imperialismu“, ačkoliv takováto periodizace je pokud jde o Slovensko absurdní, protože rok 1900 nepředstavuje v slovenských dějinách žádný mezník. Původně měl text II. dílu končit rokem 1918, avšak Holotík nedodal text. Podle Adama Hudeka se nedokázal vyrovnat s novým pohledem a stal se obětí svých vlastních zkrslých představ z padesátých let, od nichž se nedokázal distancovat.⁵²

Šedesátá léta znamenala na Slovensku proces postupného uvolňování. V souvislosti se slovenským hnutím za federalizaci státu se dějiny znovu nacionalizovaly. Zasluhou Daniela Rapanta se do národního příběhu vrátilo povstání 1848–1849 jako jeden z ústředních momentů slovenských moderních dějin.⁵³ V dějinách meziválečného období začal být částečně pozitivně hodnocen i zápas Slováků za autonomii, byť pohled na HSLS jako stranu zůstal negativní. V souvislosti s rehabilitací Husáka a vydáním jeho knihy „Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní“⁵⁴ došlo k přehodnocení SNP, v němž už nebyl viděn jen počátek socialistické revoluce a zápas za obnovení Československa, ale také zápas za nové uspořádání československého státu a za vybudování vlastní slovenské státnosti v rámci federalizovaného Československa.⁵⁵ Nové hodnocení v té době v českém prostředí doznala meziválečná první republika a nekomunistický odboj za druhé světové války.⁵⁶

V rámci uvolnění začala být vydávána řada Československá vlastivěda, jejíž první dva svazky druhého dílu byly věnované dějinám. V původním pojetí mělo jít o dílo, které by marxistickým způsobem znovu zpracovalo látku obsaženou

politické literatury, 1954, s. 60–68. Podrobný výklad o historiografii o SNP v padesátých letech viz: JABLONICKÝ, Jozef: *Glosy o historiografii SNP*. Bratislava, NVK International, 1994, s. 15–35.

⁵⁰ HUDEK, Adam: cit. dílo, s. 181.

⁵¹ *Dejiny Slovenska. I*. Bratislava, SAV, 1961, s. 9.

⁵² HUDEK, Adam: cit. dílo, s. 182.

⁵³ RAPANT, Daniel: Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku. In: *Slovenská literatúra*, 12, 1965, č. 5, s. 437–456.

⁵⁴ HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava, VPL, 1964.

⁵⁵ JABLONICKÝ, Jozef: cit. dílo, s. 64–82.

⁵⁶ K tomu podrobněji viz RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha, Vyšehrad, ÚSTR, 2012, s. 444–456.

v mnohasvazkové předválečné vlastivědě. I v „nové“ vlastivědě byly už klasickým způsobem paralelně vykládány české a slovenské dějiny. První díl zahrnující české a slovenské dějiny vyšel v roce 1963 a byl bez omezení volně dostupný a používán i v období normalizace.⁵⁷ Druhý díl, zahrnující období 1781–1948, byl vydán v roce 1969⁵⁸ a nese jasné stopy reformní historiografie šedesátých let, české i slovenské.⁵⁹ Proto byl krátce po vydání stažen z prodeje a vyřazen z veřejných knihoven. Obdobný osud potkal syntézu slovenských dějin 20. století od Lubomíra Liptáka z roku 1968, kterou můžeme považovat za jakýsi vrchol reformního slovenského dějepisectví té doby.⁶⁰

V roce 1971 vyšla jako první svazek nové Slovenské vlastivědy nová syntéza slovenských dějin s názvem *Slovensko – Dejiny*.⁶¹ V textu je ještě patrný odraz reformního proudu šedesátých let a nového hodnocení událostí 1848–1849, zápasu za autonomii a SNP, ale současně je zde už znatelný i vliv nastupující normalizace, který především v popisu událostí 1945–1948 nutil autor k opatrnosti. Kapitulu o první světové válce, o Československé republice a o slovenském státě napsal čelný historik reformního období Lubomír Lipták kryjící se pod pseudonymem Ján Michalec (Lipták, jeden z nejvýznamnějších slovenských historiků, byl v rámci normalizačních čistek vyhozen z Historického ústavu SAV a postižen zákazem publikovat), vyjma výkladu o Slovenském národním povstání, který napsal Miroslav Kropilák.⁶² Svazek, podobně jako II. svazek Československé vlastivědy, byl brzy stažen z prodeje, avšak na rozdíl od II. svazku Československé vlastivědy byly kapitoly týkající se vývoje po první světové válce přepracovány podle ideologických potřeb normalizace

⁵⁷ Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny, svazek 1. Praha, Orbis, 1963. Jako autor slovenské části knihy je uveden Ján Tibenský.

⁵⁸ Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny, svazek 2. Praha, Horizont, 1969. Jako autoři textů o dějinách Slovenska jsou uvedeni Ludovít Holotík, Miroslav Kropilák, Július Mesároš a Ján Tibenský.

⁵⁹ Např. o Maďarské, resp. Slovenské republice rad zde čteme: „Potíže vyvolávalo řešení národnostní otázky. Revoluční vláda proklamovala právo národů na sebeurčení, ale v maďarské armádě bylo mnoho starých uherských důstojníků, kteří se domnívali, že vojenských úspěchů je třeba využít k opětovnému připojení Slovenska k Maďarsku. Tyto tendence samozřejmě vzbuzovaly nedůvěru slovenského obyvatelstva a oslabovaly sympatie, které maďarská armáda nesporně měla.“ (s. 415).

⁶⁰ LIPTÁK, Lubomír: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, VPL, 1968. Po roce 1989 bylo toto dílo vydáváno opakovaně, poslední (čtvrté) vydání vyšlo v Bratislavě v nakladatelství Kalligram v roce 2011.

⁶¹ Slovensko. Dejiny. Bratislava, Obzor, 1971.

⁶² Miroslav Kropilák byl také už od konce padesátých let autorem středoškolských učebnic, do kterých psal pasáže o slovenských dějinách. Nejznámější je učebnice Československé dějiny, jejíž českou část napsal Václav Husa. Poprvé se Kropilák na doplnění Husovy učebnice, jejíž česká část vznikla už dříve, podílel u 6. vydání z roku 1966. Učebnice Husa-Kropilák byla opakovaně vydávána až do osmdesátých let v české, slovenské a maďarské verzi, ale byla přeložena i do jiných jazyků. Viz: HUSA, Václav – KROPILÁK, Miroslav: Československé dějiny. 6. přepracované vydání. Praha, SPN, 1966.

a kniha pak vyšla znovu.⁶³ Autorský kolektiv pokládal za nutné připojit předmluvu mající podobu jakési omluvy a vysvětlující „chyby“ prvního vydání: „Prvé vydanie tejto syntetickej práce vznikalo v druhej polovici šesťdesiatych rokov. Prinášalo teda výsledky vtedajšieho stavu vedeckého bádania a nemohlo nebyť poznamenané aj chybami, ktorým sa v tomto období nevyhli spoločenské vedy, medzi nimi aj historiografia. A navyše: rozbor dejinných udalostí a javov sa končil víťazstvom pracujúceho ľudu nad reakciou vo februári 1948, takže v práci chýbalo spracovanie celej etapy socialistickej výstavby našej vlasti, v ktorej ľud Slovenska napísal najslávnejšiu kapitolu svojich dejín a uskutočnil najprevratnejšie premeny vo všetkých oblastiach politického, hospodárskeho, sociálneho i kultúrneho života.“⁶⁴

Druhé vydání skutečně připojilo kapitolu s názvem „Výstavba socializmu“ a dovedlo výklad až do XV. sjezdu KSČ v roce 1976.⁶⁵ Tuto kapitolu napsal Husákův „dvorní historik“ Viliam Plevza a v dobovém stylu je hlavně výčtem úspěchů při budování socialismu. Období let 1968–1969 věnoval Plevza celkem devatenáct stran⁶⁶ a jde v podstatě o parafrázi textu nechvalně známého „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“, dokumentu, který v letech 1970–1989 podával závazný výklad tzv. krizového období. Pozitivně je hodnocen jedině zápas Slováků za federaci, jež zapadala do nacionalizace slovenského národního příběhu, který byl zahájen právě v šedesátých letech rehabilitací štúrovců a povstání z roku 1848–1849 a kritikou čechoslovakismu, diskusí o česko-slovenských vztazích a novým hodnocením Slovenského národního povstání.⁶⁷

V rámci normalizace však nedošlo na Slovensku k odmítnutí všech nových pohledů na momenty slovenských dějin, které se objevily v šedesátých letech. Tím se situace značně lišila od poměrů v České socialistické republice.⁶⁸

⁶³ Na text vypracoval velmi kritický posudek vedoucí katedry marxismu-leninismu a člen ideologické komise ÚV KSS doc. Ján Kvasnička, který byl tehdy také prorektorem Univerzity Komenského. K tomu viz: MESÁROŠ, Július: Zápasy o vedeckú etiku v historickom bádani v zrkadle dokumentov z obdobia konsolidácie. In: HČ, 38, 1990, č. 5, s. 706–727. Kvasničkův posudek viz tamtéž, s. 708–713.

⁶⁴ Slovensko. Dejiny. Druhé rozšírené a prepracované vydanie. Bratislava, Obzor, 1978, s. 8. jako autoři předmluvy jsou uvedeni Ján Tibenský a Viliam Plevza, z dikce je ale jasné, že minimálně uvedenou pasáž napsal Plevza.

⁶⁵ Tamtéž, s. 862–973.

⁶⁶ Tamtéž, s. 920–939.

⁶⁷ HUDEK, Adam: cit. dílo, s. 190–219.

⁶⁸ Obdobná byla situace v oblasti etnografie, kde rovněž na Slovensku byly větší možnosti bádání než v České republice, protože etnografii se legitimizovala svébytnost slovenské duchovní a hmotné kultury. Viz k tomu: PALOUČEK, Oto: Progresivní formy lidových tradic jako součást socialistického způsobu života: jazyk a čechoslovenská etnografie v období tzv. normalizace. In: Národopisný věstník, 38 (80), 2021, č. 1, s. 54–71, PODOLINSKÁ-ZACHAR, Tatiana: Dobové paradigma v kontexte dějín Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (1946–1989). In: Slovenský národopis, 69, 2021, č. 1, s. 148–156.

Na Slovensku bylo v období federace možno vyzdvihnout národní zápas Slováků v revoluci 1848–1849 a pokud jde o první republiku, kritizovat *ad libitum* předválečný čechoslovakismus. V omezené míře byly dokonce možné kritické poznámky na centralismus v období socialismu před rokem 1968, především po roce 1960, v čemž normalizační historiografie navázala na trendy z druhé poloviny šedesátých let. Adam Hudek o tom výstižně napsal: „Po roku 1968 štátní moc tento trend využila. Výmenou za poslušnost štátní doktríny a práci v prospech legitimizace umožnila slovenským historikům pokračovat v konstrukci samostatného slovenského národního příběhu. Za tieto konštrukcie boli zodpovední historici, ktorých Daniel Rapant nazýval „červení ľudáci“ a Ján Mlynárik ich výtvary nazval produktmi „marxistického ľudáckeho nacionalizmu“.“⁶⁹

V období normalizace měla být vytvořena zcela nová syntéza československých dějin, která by byla „očistěná“ od „nesprávných“ názorů šedesátých let. Mělo jít o společný projekt českých a slovenských historiků, především z ústavů ČSAV a SAV. Nástin projektu byl koncipován na první schůzi českého a slovenského týmu ve Smolenicích (zámek patřící SAV) ve dnech 1. až 3. března 1971. Projekt byl skutečně velkorysý: měl zahrnovat deset svazků, z nichž devátý měl obsáhnout soudobé dějiny, tedy období od roku 1945 do roku 1971 (tj. do XIV. sjezdu KSČ, který byl naplánován na květen), a desátý měl být celý věnován historiografii.⁷⁰ Na podobný projekt nebyly uvolněny peníze, proto musel být přepracován. Nově měla být látka vtěsnána do čtyř dílů, z nichž první měl dva svazky – první zahrnující české a slovenské dějiny do roku 1526 vyšel v roce 1980, druhý obsahující období 1526–1848 o dva roky později.⁷¹ Jako obvykle, projekt skončil jako torzo: práce se „zadrhla“ na třetím dílu, zahrnujícím období 1918–1945, který měl být vydán přednostně, ještě před druhým dílem.⁷² V roce 1986 bylo rozhodnuto změnit koncepci; třetí díl, jehož rukopis byl už hotový, se začal znovu přepracovávat v souvislosti s přestavbou a novým, pozitivním pohledem na vznik Československa. Celý text byl hotový v roce 1989, avšak s ohledem na politické změny zůstal ve strojopise. Čtvrtý díl, který měl zahrnovat období socialismu, nebyl ani rozpracován.⁷³

Při diskusích mezi českými a slovenskými historiky se jako hlavní problém ukázala periodizace jednotlivých kapitol tak, aby dílo mělo jednotnou koncepci. Nešlo samozřejmě o nový problém: potýkali se s ním všichni autoři pokoušející se napsat jednotné „československé“ dějiny. České a slovenské dějiny jsou ve

⁶⁹ HUDEK, Adam: cit. dílo, s. 226.

⁷⁰ Archív Akademie věd ČR (A AV ČR), f. Historický ústav (HÚ) ČSAV, k. 40, fasc. Přehled dějin Československa, složka 1.

⁷¹ Přehled dějin Československa I/1, I/2. Praha, Academia 1980–1982.

⁷² A AV ČR, f. HÚ ČSAV, fasc. Přehled dějin Československa, zápisy z jednání autorského kolektivu, složka 2.

⁷³ Tamtéž, složka 9.

skutečnosti asynchronní, a je proto pochopitelně velmi těžké nějaké společné mezníky najít. Autorům sice částečně pomohla marxistická periodizace dějin, problém ale i potom zůstal při členění kapitol: při koncipování třetího dílu se například čeští a slovenští historici nemohli shodnout na tom, kam zařadit druhou republiku a období autonomie Slovenska. Zatímco z českého pohledu jde totiž o jakýsi epilog k první republice (byť nepříliš slavný), ze slovenského pohledu je období autonomie přímo spojené s následným vyhlášením samostatnosti Slovenska. S tím souvisel i problém, zda kapitola o druhé světové válce má začínat německým napadením Polska, tedy 1. zářím 1939, anebo už rozbitím druhé republiky, které z českého pohledu je tradičně vnímáno jako jakási ouvertura k válečnému konfliktu.

Paralelně s prací na Přehledu dějin Československa slovenští historici pracovali v osmdesátých letech na separátní syntéze nových dějin Slovenska. Je zřejmé, že se tak stalo poté, co se ukázalo, že společný projekt s ČSAV „uvázl“. Dějiny Slovenska byly rozvrženy do šesti dílů zahrnujících období od pravěku až do roku 1960. Nevycházely ovšem chronologicky: nejprve v roce 1985 vyšel pátý díl zahrnující roky 1918–1945, který pak v období přestavby vyšel ještě jednou v roce 1987. V roce 1986 vyšel první díl, zahrnující dějiny do roku 1526, a současně s ním díl čtvrtý, obsahující výklad od konce 19. století do roku 1918, v roce 1987 vyšel svazek týkající se období 1526–1848 a v roce 1988 následoval šestý díl, zahrnující roky 1945–1960. Teprve o čtyři roky později, v roce 1992, vyšel třetí díl zahrnující období 1848–1900.⁷⁴

Syntéza slovenských dějin vzniknuvší ve druhé polovině osmdesátých let je vlastně jedinou dokončenou velkou syntézou. Pátý díl je ovlivněn oficiálním pohledem tehdejšího komunistického režimu na první republiku a pokud jde o slovenský stát a SNP, rovněž Husákovou prací „Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní“, která byla jakýmsi dogmatem normalizačního výkladu o této události slovenských dějin.⁷⁵ Kromě šestého dílu, který je s ohledem na dobu svého vzniku zcela nepoužitelný, a může sloužit pouze jako dokument o podobě historiografie soudobých dějin éry, ve které vznikal, jsou ostatní díly svým zpracováním v různé míře hodnotné i dnes. Výhodou bylo, že III. díl, zabývající se také roky 1848–1849, vyšel jako poslední a až po pádu komunistického režimu, kdy již nebylo třeba brát jakýkoliv ohled na to, co řekli o slovenském povstání Marx, Engels či Lenin. I když změna pohledu na slovenské povstání se měnila již od šedesátých let, nyní byl vztah slovenské a maďarské revoluce

⁷⁴ Dějiny Slovenska. I–VI. Bratislava, Veda, 1986–1992.

⁷⁵ Z tohoto důvodu není překvapující, že se práce setkala s negativním ohlasem u slovenského lidáckého exilu. Viz VNUK, František: Dějiny s deficitom pravdy, vedy a sebaúcty. Poznámky k 5. zvázku akademických Dějin Slovenska. Lakewood, Slovak Research Institute of America, 1987.

zcela obrácený: maďarská revoluce byla líčena jako omezená a v zásadě nedemokratická, protože ji vedla liberální maďarská šlechta, která nejenže neměla žádné pochopení pro oprávněné nároky neslovanských národů, ale nedokázala ani v sociálním ohledu překročit vlastní stín. Slovenská národní rada, řídící na podzim 1848 slovenské povstání, se naopak chovala demokraticky: „Hlavným cieľom septembrového povstania bolo odstránenie politického hegemonizmu maďarskej liberálnej a umiernené konzervatívnej šľachty, zabezpečenie národných práv a rovnoprávnosti Slovákov a demokratizácia sociálnych a politických pomerov na Slovensku. [...] Spoločenský život na nevelkom povstaleckom území riadila SNR prostredníctvom nariadení, proklamácií a svojich vyjednávatelov (povereníkov). Počas krátkej politickej moci tu kladla základy nového demokratickejšieho režimu a slovenskej národnej správy. Z obecných úradov odvolávala všeobecne neoblúbených šľachtických úradníkov. Na verejných zhromaždeniach nechávala do nich aklamáciou voliť demokratických vlastencov čítajúcich s potrebami ľudových vrstiev a slovenskými národnými snahami.“⁷⁶

Období po roce 1989 odstranilo ideologické bariéry, do kterých se do té doby museli slovenští historici vtěsnat. Zcela logicky se objevila poptávka po nové syntéze dějin Slovenska. První, poměrně krátkou syntézu, zpracovanou kolektivem autorů, vydala ještě v roce 1992 Matica slovenská.⁷⁷ V počínajícím zápase o koncepci slovenských dějin, kde na jedné straně stála nacionalistická neoludácká skupina volající po „slovenském pohledu na dějiny“ a na druhé straně početně silnější okruh historiků z akademických pracovišť, kteří odmítali především jednostranné adorování válečné Slovenské republiky a jejich představitelů, byla kniha nacionalisty označena za „málo národní“, ačkoliv jedním z autorů byl Richard Marsina mající blízko k okruhu nacionalistických historiků (jeho práce z dějin středověku jsou bez ohledu na to velmi cenné). Matica slovenská, která si napsání knihy sama u renomovaných historiků objednala, nebyla s „málo národním“ vyzněním spokojena a poté, co se v devadesátých letech její Národní historický ústav stal zázemím nacionalistické historiografie, tuto vlastní publikaci zavrhl.⁷⁸ Dušan Kováč potom přijal nabídku pražského Nakladatelství Lidové noviny (NLN), aby sám napsal syntézu dějin Slovenska pro ediční řadu „Dějiny států“. Kováčova syntéza, poměrně krátká, ale faktograficky hutná, vyšla poprvé v roce 1998 paralelně v českém a slovenském znění

⁷⁶ Dejiny Slovenska III., s. 61.

⁷⁷ MARSINA, Richard – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Lubomír: Slovenské dejiny. Martin, Matica slovenská, 1992.

⁷⁸ Mnohem lepšího hodnocení ze strany Matice slovenské se naproti tomu dostalo krátké knížce Antona Špiesze Dejiny Slovenska na ceste k sebauvedomeniu, vydané v bratislavském nakladatelství Perfekt rovněž v roce 1992, která se svým pojetím částečně blíží koncepci neoludáckých historiků.

a dočkala se několika vydání.⁷⁹ Kováč do českého vydání zařadil také zvláštní kapitolu o slovensko-českých vztazích.⁸⁰ V roce 2000 vyšly anglicky „Krátké dějiny Slovenska“, kolektivní monografie odborníků z Historického ústav SAV, první seriózní vědecká práce určená pro zahraničí.⁸¹ O tři roky později vyšla práce také slovensky a rusky.⁸²

Práce vzniklé v zahraničí měly spíše podobu propagandistických či polemic-
kých spisů, které obecně trpěly tím, že jejich autoři neměli přístup do sloven-
ských a českých archivů. Z demokratických exulantů, spjatých s předúnorovou
Demokratickou stranou a odmítajících válečný slovenský stát, učinil pokus
o sepsání slovenských dějin Jozef Lettrich, byť jeho kniha se převážně věnuje
vývoji Slovenska v letech 1918–1948 a předcházející části mají jen podobu násti-
nu.⁸³ Už v padesátých letech se začaly objevovat práce někdejších slovenských
ľudáckých prominentů, především diplomatů válečné Slovenské republiky,
kteří si našli zaměstnání na amerických či kanadských univerzitách, jako např.
Jozef Miloslav Kirschbaum či Jozef Mikuš. Oba byli právníci. Ani jeden z nich
ale nenapsal syntézu slovenských dějin v pravém slova smyslu.⁸⁴ To učinil až
syn Jozefa Kirschbauma, Stanislav Jozef Kirschbaum, profesor politologie na
univerzitě v Torontu. Tato kniha vyšla ovšem až po pádu komunistického režimu
a vzniku samostatné Slovenské republiky.⁸⁵ I když se práce snaží o zachování
objektivitu, už její podtitul („Boj o přežití“) ukazuje na jasnou tendenci: Slováci
museli celé dějiny bojovat o své přežití. To je ovšem dávno vyvrácený mýtus.

Po roce 1989 pronikly na Slovensko také práce exilových ľudáckých historiků
a publicistů. Milan Stanislav Ďurica a František Vnuk se vrátili na Slovensko (byť

⁷⁹ KOVÁČ, Dušan: Dějiny Slovenska. Praha, NLN, 1998, 2. vyd. 1999; týž: Dejiny Slovenska, Praha, NLN, 1998. 2. dopl. vyd. 2007, 3. opravené a rozšířené vydání 2010.

⁸⁰ KOVÁČ, Dušan: Dějiny Slovenska, 1998, s. 339–360. Kapitola je vlastně výtahem ze samostatné Kováčovy práce Slováci, Česi, dějiny, vydané v nakladatelství Academic Electronic Press (AEP) v Bratislavě v roce 1997.

⁸¹ MANNOVÁ, Elena (ed.): A Concise History of Slovakia. Bratislava, HÚ SAV, 2000.

⁸² MANNOVÁ, Elena (ed.): Krátké dejiny Slovenska. Bratislava, Academic Electronic Press, 2003.

МАННОВА, Елена (ed.): История Словакии. Москва, Институт славяноведения РАН, 2003.

⁸³ LETTRICH, Jozef: A History of Modern Slovakia. New York, Frederic A. Praeger, 1955. 2. vydání London, Atlantic Press, 1956, 3. vydání Toronto, Slovak Research and Study Center, 1985. Slovensky: Bratislava, Archa, 1993, 2. vydání Banská Bystrica – Martin, Múzeum SNP – Nadácia Jozefa Lettricha, 2012. Dejiny novodobého Slovenska.

⁸⁴ KIRSCHBAUM, Jozef Miloslav: Slovakia. Nation at the Crossroads of Central Europe. New York, Robert Speller and Sons, 1960, KIRSCHBAUM, J. M. (ed.): Slovakia in the 19th and 20th Centuries. Toronto, Slovak World Congress, 1973; MIKUS, Joseph: La Slovaquie dans le drame de l'Europe. Histoire politique 1918–1950. Paris, Iles d'Or, 1955, rozšířené vydání anglicky: Slovakia. A Political History 1918–1950. Milwaukee, The Marquette University Press, 1963. Vyšlo také slovensky: Slovensko v dráme Európy. Martin, Matica slovenská, 2002.

⁸⁵ KIRSCHBAUM, Stanislav Jozef: A History of Slovakia. The Struggle for Survival. New York, St. Martin's Press, 1995. 2. vydání vyšlo v roce 1996.

zde pobývali většinou jen dočasně) a začali zde publikovat. Nejznámější v tomto směru je publikace Milana S. Ďurici „Dejiny Slovenska a Slovákov“, vydaná poprvé v roce 1995 v Košicích a následující rok znovu v rozšířeném vydání ve Slovenském pedagogickém nakladatelství (SPN) v Bratislavě.⁸⁶ Nejde vlastně o monografii, ale o jakousi datovací příručku, kde ovšem jednotlivé události jsou rozváděny obsáhlými komentáři. Konceptně kniha vychází z Hrušovského pojetí slovenských dějin, tj. autor důsledně považuje Velkou Moravu za první slovenský stát a jeho obyvatele za staré Slováky (výraz Velká Morava Ďurica nepoužívá, hovoří o „Slovenskej ríši“).⁸⁷ Opakuje také tezi o tom, že zbytek této „Slovenské říše“ existoval částečně i po vzniku uherského státu na severu jeho území.⁸⁸ Text knihy se vyznačuje výrazným antičeským a antimadžarským, ale také protireformačním (protiluteránským) zaměřením. Nekritickým obhajováním válečné Slovenské republiky a ospravedlňováním její protižidovské politiky získává kniha částečně i antisemitský charakter. Především původní vydání obsahovalo kromě toho řadu nepřesností, zavádějících tvrzení a faktografických chyb, které v pozdějších vydáních autor částečně opravil.⁸⁹ Ministerstvo školství z iniciativy ministryně Evy Slavkovské, nominované do funkce Slovenskou národní stranou (SNS), v roce 1996 financovalo z prostředků evropského fondu Phare distribuci druhého vydání jako pomůcku pro výuku dějepisu ve školách, což vyvolalo velkou nevoli akademické veřejnosti. Kniha byla nakonec po protestech historiků z HÚ SAV (a také z evangelických církevních kruhů a ze strany Židovské náboženské obce) stažena a ministerstvo bylo nuceno peníze do fondu Phare vrátit.

František Vnuk napsal kratší syntézu zabývající se jen moderními slovenskými dějinami, tj. od roku 1843, kdy Slováci poprvé formulovali vlastní politický program v podobě „Prestolného prosbopisu“ císaři, do vzniku samostatné

⁸⁶ ĎURICA, Milan Stanislav: *Dejiny Slovenska a Slovákov v chronologickom prehľade*. Košice, Pressko, 1995; 2. vyd. Bratislava, SPN, 1996. Autor knihu i nadále rozšiřoval a vycházela opakovaně v bratislavském nakladatelství Lúč. Poslední, páté vydání je z roku 2013.

⁸⁷ V tomto ohledu Ďurica jen navázal na už dříve publikovanou studii o počátcích dějin Slováků – viz ĎURICA, Milan Stanislav: *Kedy sa začínajú dejiny Slovákov?* In: HČ, roč. 42, 1994, č. 2, s. 299–315. K problému se pak ještě vrátil v krátké brožůře *K otázke počiatkov slovenských dejín*. Martin, Matica slovenská, 1995.

⁸⁸ „[Roku 1048] uhorský král Andrej I. zveril do správy svojho brata Bela I. jednu tretinu územia Uhorského kráľovstva (tertia pars regni), ktorej jadrom ostávalo Nitrianske kniežactvo, ale rozšírené približne o celé územie, ktoré kedysi tvorilo hlavné jadro Slovenskej ríše, ako aj o Biharsko. Administratívne sa delilo na 15 komitátov. Belo sa cítil takmer samostatným vládárom tohoto rozľahlého územia; razil dokonca vlastné peniaze, ktorých kvalita prevyšovala kráľovské mince.“ ĎURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov*, 2. vyd., s. 22.

⁸⁹ Kritickou recenzi textu 2. vydání knihy napsal Július Bartl – viz HČ, roč. 45, 1997, č. 1, s. 114–123. Historický ústav vydal ke knize obsáhlé stanovisko, na což Ďurica odpověděl vydáním obsáhlé brožury. Viz: ĎURICA, M. S.: *Priblížiť sa k pravde*. Bratislava, SPN, 1998.

Slovenské republiky v roce 1993.⁹⁰ I na této knize je patrný vliv Hrušovského koncepce, protože slovenský vývoj je posuzován pozitivně či negativně výhradně podle toho, zda se přibližuje k slovenské samostatnosti, anebo se od ní naopak vzdaluje. Z tohoto důvodu je jednoznačně pozitivně hodnocen vznik slovenského státu 14. března 1919, naproti tomu zcela negativně dopadlo hodnocení Slovenského národního povstání, které je podáváno v zásadě jako „protistátní puč“ uskutečněný komunisty a čechoslovakisty; tento výklad o SNP vychází z dobové lůdické propagandy a najdeme jej v mnoha publicistických pracích slovenského lůdického exilu.⁹¹ Obnovení Československa v roce 1945 je proto vnímáno jako regres slovenského vývoje. Naplnění a završení historického vývoje slovenského národa znovu nastalo teprve 1. ledna 1993 v podobě „obnovení“ samostatné Slovenské republiky.⁹²

Polemiky ohledně nejnovějších slovenských dějin v podstatě odrážejí nejednoznačný vztah slovenské veřejnosti k první Československé republice, resp. Československu vůbec, válečné Slovenské republice a jejím představitelům, Slovenskému národnímu povstání a také zániku Československa, vzniku samostatné Slovenské republiky v roce 1993 a autoritativnímu režimu Vladimíra Mečiara v devadesátých letech 20. století. Za třicet let od vzniku samostatné Slovenské republiky se ale s odstupem času a přirozenou výměnou generací mnohé ostré hrany otupily, a proto polemiky již nejsou tak bojovné, jako byly v devadesátých letech.

Dějiny slovenské kultury

(Milan Pokorný – Anna Zelenková – Ján Gbúr)

V nástinu dějin slovenské kultury vycházíme z teze o rozdílu mezi slovenskými dějinami a dějinami Slovenska. Jestliže máme přiblížit hlavní rysy vývoje slovenské kultury, soustředíme pozornost na procesy a jevy bezprostředně související se slovenským národním pohybem, resp. s jeho předpoklady v obdobích předcházejících slovenskému národnímu obrození. Tím nemá být nikterak relativizován význam, který pro současné Slovensko zaujímají kulturní tradice a statky, jež nemají přímý vztah k vědomí slovenské etnicity, resp. k povědomí o jazykové či duchovní opozici předků dnešních Slováků vůči jiným národnostem sdílejícím slovenský prostor.

⁹⁰ VNUK, František: Stopäťdesiat rokov v živote národa. Slovensko v rokoch 1843–1993. Bratislava, Lúč, 2004.

⁹¹ HRUŠOVSKÝ, Francis: This is Slovakia, s. 80–81, PAUČO, Jozef: Slováci a komunizmus. Middletown, Pa., Jednota Press, 1957, s. 112–131. Viz též syntézu: VNUK, František: Neuveriteľné sprisahanie. Middletown, Pa. 1964; 2. vyd. Trenčín, Vydavateľstvo Ivan Štelcr, 1993.

⁹² VNUK, František: Sto päťdesiat rokov v živote národa, s. 425–426.

Slovenskou kulturu budeme sledovat jako vnitřně strukturovaný komplex esteticky příznakových projevů příslušníků slovenské národní společnosti a jejich předchůdců. Zmíníme přitom i činy a procesy tvořící předpoklady pro formování slovenského národního vědomí v obdobích, v nichž si místní obyvatelstvo postupně uvědomovalo a dávalo najevo svou odlišnost od jiných slovanských i neslovanských etnik. S ohledem na českého čtenáře vezmeme v úvahu skutečnost, že tato opozice motivovaná vědomím státoprávní, náboženské, kulturní či jazykové jinakosti byla nezdůvada manifestována s využitím zejména jazykových prvků spojujících slovenské etnikum s kulturním prostředím českým.

Ke způsobu psaní jmen

Při psaní této knihy bylo třeba vyřešit některé technické problémy spojené s názvy institucí, uváděním slovenských citací, psaním vlastních jmen a zeměpisných názvů. Citace ponecháváme ve slovenštině bez překladu, podobně je tomu i u názvů institucí. Pokud název nějakého úřadu nesl na Slovensku v období Československa jiný název než v českých zemích, je to uvedeno (např. zemský úřad, na Slovensku krajinský úřad). Citace slovenských textů do češtiny nepřekládáme. Vlastní jména píšeme tak, jak je psali jejich nositelé (pokud je to známo), a to včetně křestních jmen. Oproti úzu, který na Slovensku zavedl Jazykovědný ústav Ľudovíta Štúra, jména neposlovenštujeme. Píšeme tedy Lajos Kossuth, nikoliv Ľudovít Košut. Sándor Wekerle, nikoliv Alexander Wekerle.

Názvy obcí nacházejících se na území dnešního Slovenska uvádíme slovensky v podobě, která se používala v době, o které je řeč. V závorce uvádíme dnešní název, pokud se od historického liší (tedy např.: Parkan, dnes Štúrovo; Slovenský Meder, dnes Palárikovo). Výjimku tvoří Prešporok (česky též Prešpurk, maďarsky Pozsony), pro který používáme kvůli srozumitelnosti všude označení Bratislava, známé českým čtenářům, ačkoliv tento název ve skutečnosti pochází až z roku 1919. Vypuštění adjektiva „svätý“ z názvů mnoha měst a obcí po roce 1948 (např. Turčianský Svätý Martin, dnes Martin) ale nepovažujeme za změnu názvu. Názvy míst mimo území Slovenska používáme v místním jazyce v dobovém znění, pokud nemá vlastní slovenský název. V takovém případě je ale místní název uveden v závorce, pokud nejde o toponymum obecně známé.

Počátek slovenského národního příběhu: Stručné dějiny území Slovenska před jeho začleněním do uherského státu

Počátky dějin území Slovenska

Území Slovenska bylo částečně osídleno už v paleolitu, jak dosvědčují archeologické nálezy u obce Gánovce nedaleko Popradu. Vynechme ale z výkladu několik tisíciletí a zaměříme se na období, o kterém už máme sporné správy antických historiků a geografů. Tyto zprávy z posledního půltisíciletí před naším letopočtem hovoří o kmenech kočovných Skytů, Keltů, Germánů a nakonec stepních Sarmatů. Ti všichni kratší či delší čas pobývali na dnešním Slovensku a zanechali zde nějakou stopu.

Důležitý obrat nastává po přelomu letopočtu, kdy se území Slovenska dostává do bezprostředního sousedství mocné Římské říše, jejíž severní hranice vedla po Dunaji. Nejsilnější kontakty s Římem existovaly ve 2. století n. l.: Římané, vedoucí neustále války s Germány (s kmeny Markomanů) a Sarmaty, pronikli poměrně daleko na sever od Dunaje a za vlády císaře Marca Aurelia budovali na dnešním Slovensku svoje tábory, jak o tom svědčí dodnes nápis vytesaný na skále Trenčianského hradu z roku 179. Císař chtěl na Slovensku vybudovat dokonce novou provincii Sarmatii, avšak k tomu již nedošlo, protože zemřel. V roce 180 jeho syn a nástupce Lucius Commodus uzavřel s Germány a Sarmaty mír a římská vojska se pak stáhla za Dunaj. Ještě jednou, ve čtvrtém století za císaře Valentiniana I. (364–375), se dostávají Římané během bojů s Kvády na dnešní jižní Slovensko, avšak po jeho smrti byla dobytá území na sever od Dunaje definitivně ztracena.⁹³

V pátém století v rámci obrovských migračních pohybů, známých dnes jako „stěhování národů“, se přechodně Slovensko stalo i domovem kočovných Hunů, kteří při svém pohybu na západ před sebou tlačili kmeny Gótů. V 6. století se na západě území Slovenska zřejmě přechodně objevili i germánští Langobardi. Po nich přicházejí již definitivní obyvatelé: Slované.

⁹³ Valentinianus I. zemřel roku 375 během mírových jednání s Kvády v Bregentiu, táboře nacházejícím se na soutoku Váhu a Dunaje, v blízkosti maďarského městečka Ó-Szöny na dnešním maďarském břehu Dunaje.

Protože dnešní Slováci jsou potomci slovanských kmenů, které se na území dnešního Slovenska objevily poprvé někdy v 6. století, začíná slovenský národní příběh vlastně teprve s jejich příchodem. Existuje několik teorií o pravlasti Slovanů: podle některých badatelů ležela v povodí Dněpru, tedy na území dnešní Ukrajiny, podle jiných někde mezi Odrou a Bugem, tedy na území dnešního Polska, další teorie ji hledá na Dunaji v jihovýchodní Evropě atd.⁹⁴

V rámci antického světa stáli Slované na poměrně nízkém civilizačním stupni. Prokopios z Kaisareie, byzantský historik éry císaře Justiniána I. (527–565), píše, že Slované žili v „bídnych chatrčích“, své náčelníky si volili na kmenových shromážděních a „neuznávali nikoho nad sebou“. Slované byli obávanými nájezdníky. Lákala je především bohatá východořímská (byzantská) říše, kterou od roku 517 pravidelně napadali a plenili prakticky po celé 6. století. V boji používali štíty a krátká kopí. Útočili pěšky, ale brzy se naučili bojovat i na koních a vyzbrojovali se krátkými meči. Řadu válečných dovedností převzali Slované od Římanů. Pro další vývoj je poměrně důležité, že Slované zůstávali pohany. Antický svět byl v té době přitom již křesťanský, což mělo vliv dokonce i na Góty a Huny, kteří se stali křesťany – ariány.

V minulosti převládala představa o jednorázové migrační vlně Slovanů na území dnešního Slovenska. Tuto představu o jediném migračním proudu vyvrátily jednoznačně ve 2. polovině 20. století archeologické nálezy. Slovanských migračních vln bylo více a osídlování probíhalo postupně. Slovensko zasáhl proud postupující z Malopolska (oblast kolem Krakova) přes horské průsmyky východních Beskyd a horní Oravu do Pováží na západním Slovensku, odkud se pak část kmenů zřejmě přesunula přes Malé a Bílé Karpaty na Moravu a dále na západ. Na přelomu 6. a 7. století přichází nová migrační vlna z Podunají, tj. z jihu. Slované z Podunají přicházeli postupně v menších skupinách, takže „velká vlna“ se vlastně rozpadá na několik menších vln.

Slované byli krátce po svém příchodu konfrontováni s kočovnými Avary. Podobně jako předtím Hunové přitáhli Avari z východních stepí a usadili se v Podunají a Panonii, odkud vytlačili Langobardy. Zde vytvořili mocnou říši. Podle titulu avarského vůdce – kagana – je avarská říše nazývaná avarským

⁹⁴ Předpokládá se, že antičtí autoři znali Slovany pod jménem Venetů (Venedů). Zmínky o Venetech (Venedech) přináší římský správce a vysoký úředník Gaius Publius Plinius, zvaný Maior (tj. Starší), žijící v letech 23 nebo 24–79 n. l., ve svém díle Přírodověda (*Naturalis historia*), které vzniklo zřejmě roku 77 n. l. O Venetech se zmiňuje Tacitus ve své knize Germania. Řecký astronom, matematik a geograf Klaudios Ptolemaios z Alexandrie, žijící někdy v letech 100–170. n. l., umístil ve svém díle Návod k zeměpisu (Geografiké hyfégésis) Venety do oblasti mezi Baltským mořem a Karpaty východně od Visly. Jordanes v dějinách Gótů (sám byl zřejmě původem Gót) rovněž umístil Venety na sever od Karpat, do povodí Visly. Hovoří ale také o Antech, kteří rovněž bývají ztotožňováni se Slovany. Jordanes totiž říká, že „se jejich jména mění podle sídlišť, a nyní nazývají se především Sklavény a Anty.“ Sklavény (σκληροί, sklavenoi) umísťuje mezi Mursínské jezero (dnešní Balaton v Maďarsku) a Dněstr, zatímco Anty mezi Dněstr a Dněpr.

kaganátem. Avari si svými výboji podrobili slovanské kmeny jak v Podunají, tak i na sever od Dunaje. Slované nepochybně proti Avarům bojovali, ale není vyloučeno, že v některých obdobích vystupovali jako jejich spojenci. Společný postup Slovanů a Avarů máme doložen na Balkáně, kde na podzim roku 586 společně neúspěšně obléhali Soluň. Druhá vlna příchodu Slovanů z Podunají se časově shoduje s počátkem avarských nájezdů, což umožňuje dvojí výklad: buď se Slované stáhli z Podunají pod avarským tlakem, anebo tvořili naopak součást avarských hord postupujících na západ. Pravděpodobné je, že se mezi Avary a Slovany střídala období relativního klidu a soužití s obdobími konfliktů.

Koncem 6. století byli Slované již usedlí a živili se zemědělstvím, o čemž svědčí nálezy kovových radlic, srpů a kos. O existenci řemesel nemáme žádné přímé doklady, i když nalezené zemědělské nářadí předpokládá i existenci některých řemesel, především kovářství a hutnictví železa. Dochované zbytky obydlí ukazují, že v jedné chatě mohlo žít čtyři až šest osob, tedy jedna rodina. Osadu obývali zřejmě lidé vzájemně příbuzní vytvářející dohromady velkorodinu. Existence velkorodiny je u jižních a východních Slovanů známá v podobě tzv. zadrugy až do nedávné doby a jistě proto existovala i u Slovanů západních. Podle obdobné situace u Slovanů na Balkáně lze usuzovat, že i u Slovanů na území nynějšího Slovenska docházelo již v této době k silné majetkové diferenciaci a rostoucímu vlivu jednotlivých náčelníků. Vznikala tak slovanská rodová šlechta obklopující se vojenskou družinou. Tato rodová šlechta si postupně budovala zvláštní ohrazená dřevěná sídla – hradiště. Jejich existenci dokládají archeologické nálezy prokazatelně v 7. století.

Sámova říše

V 6. století se v západní Evropě konstituovala mocná říše Franků, která pak zahájila svou expanzi na východ. Frankové pronikli koncem 6. století do Bavorska, kde dosadili jako krále jakéhosi Tassila. Ten zahájil v letech 595–596 války se Slovany. Během těchto bojů se na počátku 7. století utvořil na dnešním českém území a území západního Slovenska kmenový svaz, označovaný tradičně jako Sámova říše. Vznik uvedeného útvaru asi souvisí s krizí avarského kaganátu po smrti kagana Bajana a jeho synů, a především po porážce Avarů u Cařihradu roku 626, která vedla k velkému povstání Slovanů proti Avarům.

O událostech v tomto období jsme informováni pouze kuse díky kronice zvané *Historia Francorum*, tj. Dějiny Franků. Kronika je tradičně označována jako Fredegarova, protože za jejího autora je pokládán jakýsi Fredegar Scholasticus, o němž nic bližšího nevíme. Podle Fredegara žil mezi Slovany franský kupec jménem Sámó, který se postavil do čela slovanského povstání a někdy v roce 623 nebo 624 skutečně Avary porazil. Poté se mu podařilo slovanské kmeny sjednotit a Slované jej zvolili svým králem. Na základě archeologických

výzkumů se předpokládá, že centrum Sámovy říše bylo někde na východní Moravě a zahrnovala území nynějších Čech, Moravy, části Dolního Rakouska a západního Slovenska.

Vznik mohutné slovanské říše nemohla nechat bez povšimnutí franská říše, zejména poté, co ji král Dagobert I. (asi 600–639 nebo 645) definitivně sjednotil a rozšířil směrem na východ, takže se stala Sámovým sousedem. Konflikt byl jen otázkou času. Podle Fredegara se záminkou stalo oloupení franských kupců na slovanském území. Dagobertův vyslanec Sicharius žádal od Sáma náhradu. Když neuspěl, vyhlásil franský král válku a vyslal proti Sámovi mohutné vojsko rozdělené do tří proudů, které se měly na určeném místě spojit. Zatímco dva proudy úspěšně plnily slovanská území, oblehl třetí proud pevnost Wogastisburg. Zde se někdy v roce 631 odehrála mezi Franky a Slovy rozhodující bitva, trvající údajně tři dny, ve které Frankové utrpěli porážku. O délce trvání lze mít důvodné pochybnosti, jde zřejmě o obvyklé přehánění tehdejších kronikářů. Není také jasné, kde se vlastně Wogastisburg nacházel.⁹⁵ Skutečností ale zůstává, že Frankové byli obráćeni na útek, ve kterém franské vojsko poražené u Wogastisburgu následovaly i zbývající dva proudy franské armády. Slované pak v letech 633–634 vtrhli do Durynska, kde jejich postup zastavil teprve vévoda Radulf, tamní franský správce.

Podle Fredegara panoval Sám třicet pět let, měl celkem dvanáct manželek, se kterými zplodil třicet sedm dětí. Pokud by byl údaj o délce vlády správný, což ale není příliš pravděpodobné, pak by Sám zemřel někdy okolo roku 658. O dalších osudech jeho říše nemáme žádné zprávy. Archeologické nálezy nicméně prokazují existenci větších sídel i v druhé polovině sedmého a po celé osmé století, především na jižní Moravě. Z toho by vyplývalo, že se říše rozdělila na více částí, ve kterých snad vládli někteří Sámovi synové. Většiny území někdejší Sámovy říše se zřejmě znovu zmocnili Avari.

Vznik Velkomoravské říše a její rozvoj

V první třetině 9. století se na jižní Moravě a západním Slovensku konstituovaly dva rané státní útvary. První měl centrum na řece Moravě, a to buď v oblasti dnešního Starého Města u Uherského Hradiště, anebo pravděpodobněji na ostrovech v meandrech dolního toku řeky Moravy, mezi dnešními moravskými

⁹⁵ Teorií je mnoho. V poslední době slovenský historik Ján Steinhübel vyslovil teorii, že Wogastisburg stál na místě staré římské pevnosti nacházející se u ústí rakouské řeky Aist (latinsky Agasta) do Dunaje. Vychází z toho, že jméno této římské pevnosti se nám sice nedochovalo, ale Římané obecně pevnosti na Dunaji nazývali podle řek, u jejichž ústí stály. V tom případě by se (hypoteticky) tato pevnost jmenovala podle řeky Agasty zřejmě Castra Agasta, což franský kronikář změnil na Wogastisburg. Viz: STEINHÜBEL, Ján: Nitranské kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. 2. rozšírené vydanie, Bratislava, RAK, 2016, s. 53.

Mikulčicemi a protilehlými slovenskými Kopčany. Moravský stát zahrnoval celou oblast po obou stranách dolního toku Moravy, tedy dnešní moravské Slovácko a Podluží a rovněž Záhorie na západním Slovensku. Přírozenou hranicí na východě tohoto státního útvaru bylo nevysoké pohoří Bílých a Malých Karpat.

Na východ od Bílých Karpat se rozkládal druhý raně středověký útvar, jehož centrem byla dnešní Nitra. Je celkem pochopitelné, že slovenská nacionalistická historiografie věnovala pozornost především tomuto útvaru, protože mohl být nejvhodněji podáván jako první slovenský státní útvar. Není jistě náhodou, že právě po jediném známém panovníkovi tohoto útvaru – knížeti Pribinovi – bylo ve válečné Slovenské republice pojmenováno nejvyšší státní vyznamenání – Pribinův řád. Katolická církev na Slovensku akcentovala skutečnost, že za jeho vlády byl v Nitře postaven a vysvěcen první křesťanský kostel. Jako datum vysvěcení kostela se nyní tradičně uvádí rok 828, dříve zpravidla 833. Vysvěcen byl salcburským arcibiskupem Adalramem, což dokazuje, že Nitransko uznávalo franskou svrchovanost. Pribina sám byl tehdy ještě pohanem, avšak podporoval šíření křesťanství.

Kolem roku 830 nastoupil na moravský knížecí stolec Mojmir I. (830?–846), první moravský panovník, kterého známe jménem. I když sám byl původně ještě pohanem, podporoval křesťanství, které šířili především misionáři z biskupství v Pasově. Vykopávky v Mikulčicích u Hodonína a v Modré u Starého Města odhalily základy křesťanských kostelů, byť písemný doklad o tom neexistuje. Velkomoravský původ má i dodnes zachovaný kostel sv. Markéty na levém břehu Moravy nedaleko slovenských Kopčan, později přestavěný v románském slohu. Podle ne zcela jasného zápisu v roce 831 pasovský biskup Reginhard údajně pokřtil „všechny Moravy“. Zápis reaguje na rozdělení působnosti salcburské a pasovské diecéze v misijních záležitostech a zřejmě spíše reflektuje skutečnost, že oblast Moravy připadla do pasovské diecéze. V první třetině 9. století již na Moravě křesťané skutečně žili a křest zřejmě přijal i Mojmir.

V roce 833 Mojmir vypudil z Nitry Pribinu, čímž padla možnost vytvoření samostatného slovanského státního celku na území dnešního západního Slovenska (či přesněji: v severozápadní části Karpatské kotliny). Nitransko si i po Pribinově vypuzení nadále zachovalo jistou autonomii a bylo zřejmě používáno jako úděl pro členy rodiny (dynastie) Mojmirovců. Vztah vlastní Velké Moravy a Nitranska není příliš jasný; spojením obou knížectví nicméně vznikl silný státní útvar nazývaný dnes tradičně Velkou Moravou. Sami obyvatelé ovšem tento název nepoužívali a nevíme ani, jak nazývali sami sebe. Pojem Velká Morava (μέγαλη μοραβία) použil poprvé teprve v polovině 10. století vzdělaný kronikář a císař Konstantin VII. Porfyrogennétos (912–959) ve svém díle O spravování říše (*De administrando imperio*). Zdomácněl až mnohem později díky barokním a osvíceneckým historikům 17. a 18. století. Z archeologických nálezů vyplývá, že Morava přijímala civilizační podněty jak ze západu od Franků, tak z jihu z Byzance. Velkomoravská společnost byla již značně společensky

diferencovaná, bohaté hroby nalezené při vykopávkách v Mikulčicích u Hodonína dokazují existenci elity, zárodku příští šlechty.

V roce 840 zemřel syn Karla Velikého Ludvík I. Pobožný (813–840) a Franská říše se stala dějištěm bojů mezi jeho syny. Ty ukončila teprve v roce 843 smlouva ve Verdunu, definitivně dělící říši na tři části tvořící základ pozdější Francie, Německa a nárazníkového pásu – Burgundska. Dá se předpokládat, že v této době rozbrojů Mojmír žádné poplatky neodváděl a fakticky tak přerušil i formální závislost na Ludvíku II. Němci (843–876), třetím synu Ludvíka Pobožného, který verdunskou smlouvou získal říši východofranskou (později zvanou též německá). Bylo jasné, že Ludvík Němec bude chtít závislost obnovit. Pozornost Ludvíka Němce se ale bezprostředně po roce 843 zaměřila na Polabské Slovary, proti kterým vytáhl hned roku 844, a pak na Slovary v Čechách. Teprve o dva roky později, roku 846, se Ludvík Němec vypravil proti Moravanům. *Fuldské anály* jsou ale ohledně této události velmi stručné: „V polovině srpna vytáhl [Ludvík Němec] proti moravským Slovanům, kteří se chtěli odtrhnout. Když tam všechno uspořádal a urovnal podle své vůle, ustanovil jim [tj. Moravanům] za vévodu Rostislava, Mojmírova synovce.“ Z textu ovšem není jasné, zda se tažení uskutečnilo ve snaze potrestat Mojmíra za jeho odpadnutí, anebo zda v té době Mojmír zemřel a v zemi nastalo bezvládí, kterého Ludvík využil k zásahu do vnitřních moravských věcí. Zřejmé je pouze, že se Rostislav (nebo Rastislav) ve snaze získat knížecí stolec stal Ludvíkovým spojencem. Mojmír byl nepochybně Ludvíkem sesazen a v duchu tehdejších zvyklostí nejspíše zabit.

Rostislav I. udržoval s Ludvíkem Němcem nejprve přátelský vztah, uznával jeho nadřazenost a odváděl mu stanovené poplatky. V průběhu deseti let od svého nástupu na knížecí stolec rozšířil svoji vládu směrem na sever a na východ, kde jeho říše pokrývala i značnou část dnešního Slovenska. Z Velké Moravy tak vyrostla regionální mocnost, jejíž ozbrojený střet s Východofranskou říší byl jen otázkou času. Konflikt vyvolal sám Rostislav, když v roce 855 odmítl Ludvíkovi platit tribut, což se rovnalo otevřené vzpouře. Ludvík Němec se osobně postavil do čela vojenské výpravy proti moravskému knížeti, která však nebyla úspěšná, naopak Rostislav vpadl do Ludvíkových držav a vyplnil oblast na jih od Dunaje. Následovala další franská výprava, která rovněž nepřinesla úspěch. Rostislavovi se navíc podařilo získat podporu syna Ludvíka Němce Karlomana (okolo 828–880), hraběte Východní marky, který roku 861 zahájil proti otci vzpouru a zmocnil se východní části jeho území. Jenže v roce 863 Ludvík Němec vzpouru potlačil a potom se rozhodl definitivně vypořádat i s Rostislavem. V roce 864 Ludvíkova vojska oblehla Rostislavovu pevnost Dowina, tj. s největší pravděpodobností Děvín na soutoku Moravy a Dunaje. Rostislav, který byl v pevnosti přítomen, byl donucen znovu uznat Ludvíkovu svrchovanost a zavázat se, že bude i se svými velmoži zachovávat králi věrnost.

Rostislavův pád způsobil jeho synovec Svatopluk. O prvních letech jeho života víme jen tolik, že vládl jako údělný kníže v Nitransku, tedy na místě, kde

kdysi působil Pribina. Svatopluk byl jako vazal povinen v případě války přijít Rostislavovi na pomoc, avšak když v roce 869 znovu vypukla válka mezi Rostislavem a Ludvíkem Němcem, uzavřel s ním Svatopluk následující rok separátní mír a dal se i s celým údělným knížectvím pod ochranu Ludvíkova syna Karlomana, který se roku 865 smířil se svým otcem a obdržel zpět Východní marku.

Podle *Fuldských análů* Rostislav chtěl nechat synovce zabít nájemnými vrahy během hostiny ve svém blíže neurčeném sídle, avšak „spravedlivým soudem Božím“ se Svatopluk o spiknutí včas dozvěděl a pod záminkou lovu utekl. Rostislav se svou družinou jej pronásledoval, avšak sám přitom upadl do léčky a byl zajat. Svatopluk pak odevzdal svého strýce Frankům. Rostislav byl za zradu odsouzen k smrti, pak mu ale byla udělena milost: byl „pouze“ oslepen a uvržen do jakéhosi kláštera v Bavorsku, kde brzy zemřel.

Konfliktu mezi Rostislavem a Svatoplukem se rozhodl využít Ludvík Němec ke „konečnému řešení moravské otázky“, které spočívalo v obsazení země Franky. Karloman jako hrabě Východní marky dosadil do země své správce jménem Engelšalk a Vilém. Zmocnil se také panovnického pokladu. Vděčnosti se od Karlomana nedočkal ani Svatopluk: původně byl sice ponechán v Nitransku, ale v roce 871 byl zajat, podobně jako jeho strýc uvězněn v Bavorsku a obviněn ze zrady. Odpor proti franské okupaci vyvolal v roce 871 povstání Moravanů. Ti se domnívali, že Svatopluk již nežije, a ustanovili svým vládcem jakéhosi Slavomíra či Slavomara (Sclagamarus), údajně Svatoplukova příbuzného. Vzbouřenci vedeni Slavomírem se probili „až ke starému městu Rastislavovu“, tj. buď k Mikulčicím či ke Starému Městu u Uherského Hradiště, a zde se opevnili. K nové válce ale nakonec nedošlo, protože Karlomana přivedlo povstání k názoru, že uvěznění dříve poslušného Svatopluka bylo chybou, a rozhodl se pro politické řešení. Svatopluk byl propuštěn z vězení a byl postaven do čela vojska složeného především z Bavorů a Korutanců, které mělo likvidovat Slavomírovo povstání. Svatopluk přitáhl s tímto vojskem před „Rostislavovo město“, kde mu Slavomír po vzájemném jednání – údajně dobrovolně – odevzdal vládu. Vzápětí se Svatopluk postavil do čela moravské posádky v „Rostislavově městě“ a zaútočil na nic netušící „své“ bavorské a korutanské vojsko před branami. Vojsko Bavorů a Korutanců bylo rozprášeno a mezi padlými byli i franští správci Engelšalk a Vilém.

Frankové samozřejmě považovali Svatoplukovo jednání za podlou zradu a již následující rok (872) podnikli na Moravu novou výpravu. V květnu 872 vyslal Ludvík Němec vojsko složené hlavně z Durynků a Sasů. Jiné franské vojsko současně zaútočilo na Čechy, kam Frankové poprvé vpadli již v říjnu předcházejícího roku, zřejmě neúspěšně. Hlavní proud směřující na Moravu postupoval podle Dunaje, resp. po Dunaji. Výpravě se dokázal Svatopluk ubránit tím, že zatímco franská vojska plenila Čechy a Moravu, obešli Moravané franské vojsko, podnikli výpad k Dunaji a zničili zde franské lodě chráněné jen malými bavorskými oddíly.

Neúspěchy Franků vedly k zahájení diplomatického jednání. V létě 874 přijelo do bavorského Forchheimu moravské poselstvo vedené knězem Janem z Benátek, který zřejmě sloužil Svatoplukovi jako jakýsi kancléř. Svatopluk nabídl Ludvíku Němci přísahu věrnosti a odvádění každoročního poplatku výměnou za uznání své úplné svrchovanosti nad moravským územím. Podpisem forchheimského míru tak východofranská říše fakticky uznala nezávislost Moravy. Když v roce 876 Ludvík Němec zemřel a došlo k dělení jeho říše, připadlo „království Slovanů“ spolu s Bavorsy, Korutany a Panonií Karlomanovi (876–880). Závislost Velké Moravy ovšem zůstala stejná, jako ji určoval forchheimský mír. Formální přísahu věrnosti pak Svatopluk obnovil na hoře Comianu u řeky Tulny (v Dolním Rakousku) v roce 885 i císaři Karlovi III. Tlustému (876–887).

V sedmdesátých letech 9. století dosáhl rozmach Velkomoravské říše svého vrcholu. Patřila k ní celá dnešní Morava, velká část nynějšího Slovenska, na severu území Slezska kolem Opavy, na jihu bylo v blíže nezjistitelné době připojeno někdejší Pribinovo a Kocelovo knížectví u Balatonu a v letech 873–874 po bojích s bavorským vévodou a pak německým králem Arnulfem Korutanským (887–899), synem Karlomana, zřejmě i některé oblasti v Panonii. Boje s Arnulfem vyplňovaly poslední léta Svatoplukovy vlády. Svatoplukova expanze na západě a na severu byla nepochybně úspěšnější a trvalejší: do roku 879 byly k Moravě dále připojeny Čechy, část Potisé a území kolem horního toku Odry a Visly.

Svatopluk začal být označován jako král (*rex*), i když nemáme žádné zprávy o nějaké jeho formální korunovaci.

Počátky křesťanství a cyrilometodějská misie

Křesťanství se na Moravě šířilo nejpozději od počátku 9. století prostřednictvím misí pasovského biskupství. Protože křesťanství se všeobecně v raně středověkých státech šířilo shora, dá se předpokládat, že pokřtěna byla především knížata a jednotliví velmoži – členové knížecí družiny, zatímco mezi nižšími vrstvami se nové náboženství šířilo mnohem pomaleji. Přítomnost duchovenstva pasovské diecéze měla ovšem své politické důsledky: toto duchovenstvo bylo spjato s Franky a logicky tedy nemělo zájem na Rostislavových snahách zbavit se závislosti na Ludvíku Němci. Rostislav brzy pochopil, že k vymanění z franské závislosti bude nezbytná také vlastní moravská církevní provincie s biskupem sídlícím na Moravě a opírajícím se o knížecí moc. V této věci se Rostislav obrátil v roce 861 na papeže Mikuláše I. (858–867), avšak neuspěl. Papež si nechtěl pohněvat Ludvíka Němce a východofranské biskupy, protože potřeboval jejich pomoc v právě probíhajícím konfliktu se západofranským králem Lotharem.

Poté, co Rostislav neuspěl u římského papeže, obrátil se následující rok se stejnou žádostí na byzantského císaře Michaela III. V roce 862 přišlo do Konstantinopole moravské poselstvo, které žádalo o vyslání misionářů a zřízení biskupství. Císař Michael III. slíbil, že Rostislavově žádosti vyhoví. Rozhodl se vyslat na Moravu křesťanskou misii vedenou bratry Konstantinem a Metodějem, syny vysokého byzantského úředníka a důstojníka ze Soluně, o kterých se předpokládá, že byli po matce slovanského původu. Oba bratři již v roce 860 vedli diplomatické poselství k Chazarům, žijícím na březích Kaspického moře, přičemž Konstantin na této cestě objevil na Krymu údajné ostatky svatého Klimenta, v pořadí čtvrtého papeže, který zde byl ve svém vyhnanství údajně na příkaz císaře Trajána roku 101 zavražděn. Konstantin, zvaný Filozof, měl rozsáhlé vzdělání, jeho bratr Metoděj byl původně správním úředníkem a pak opatem velkého kláštera. Mise Konstantina a Metoděje, ve které byli i jejich žáci a zřejmě i četný ozbrojený doprovod, přišla na Moravu někdy koncem roku 863 či na počátku roku 864. Přinesla Rostislavovi ostatky svatého Klimenta a byla s velkou pompou uvítána na knížecím dvoře.

Cyrilometodějská misie trvala čtyři roky (do roku 867) a měla velký kulturní a civilizační význam. Oba solunští bratři sice našli na Moravě již poměrně velký počet křesťanů, jako celek však země byla ještě nesporně spíše pohanská. Pro šíření nové víry bylo pro oba misionáře výhodou, že jazyk Slovanů, kterým se hovořilo v okolí Soluně a který oba bratři znali, byl v 9. století pro Moravany ještě srozumitelný, takže mezi misionáři a místním obyvatelstvem neexistovala zásadní jazyková bariéra. Konstantin již předem přeložil do slovanského jazyka bohoslužebné knihy, především misál (texty pro mši), breviář (modlitby předepsané pro kněze k různým dnům) a části Nového zákona, což později dokončil Metoděj. Konstantin vymyslel zvláštní abecedu zvanou hlaholice, kterou bylo možné psát slovanské texty. Kázání i celou mši odbývali v slovanském jazyce a nikoliv v latině, takže byla místnímu obyvatelstvu srozumitelná. Ovšem, po už zmíněném obležení Rostislava na Děvině a jeho vynuceném míru s Ludvíkem Němcem se na Moravu vrátili latinští kněží z pasovské diecéze. Ti považovali bohoslužby v slovanském jazyce za herezi a začali proti nim ostře vystupovat.

V roce 867 Konstantin a Metoděj opustili Moravu a hodlali se zřejmě vrátit do Konstantinopole, podle některých úvah také proto, aby získali vyšší svěcení. Vzali s sebou své žáky, kteří měli být v cizině vysvěceni na kněze, aby mohli na Moravě pokračovat v misijní činnosti. V Benátkách, odkud chtěli pokračovat do Konstantinopole po moři, se dozvěděli, že císař Michael III. byl v Konstantinopoli zavražděn a jeho chránělec (a Konstantinův protektor) patriarcha Fótios sesazen. K pobytu v Benátkách se váže také známá Konstantinova disputace s tzv. trojjazyčníky, tj. stoupenci tvrzení, že bohoslužby mohou být jediné v hebrejštině, řečtině či latině.

Oba bratři v Benátkách přijali pozvání papeže Mikuláše I. k návštěvě Říma. Během jejich cesty do „věčného města“ Mikuláš zemřel a na svatý stolec usedl

jeho nástupce Hadrián II. (867–872). Oba bratři mu odevzdali ostatky svatého Klimenta a v disputaci obhájili pravověrnost svého učení, především pak kázání a mši ve slovanském jazyce.

Konstantin se z Říma již nevrátil. Vstoupil zde do kláštera, kde přijal mnišské jméno Cyril a krátce na to v roce 869 ve věku dvaadvaceti let zemřel. Papež Hadrián bulou *Gloria in excelsis Deo* (Sláva Bohu na výsostech) uznal slovanský bohoslužebný jazyk, u nás tradičně označovaný jako staroslověnský. Metoděje po vysvěcení v Římě papež jmenoval panonským biskupem, podřízeným přímo Svatému stolci. Metoděj se hodlal vrátit na Moravu, avšak během cesty roku 870 upadl do zajetí bavorských biskupů. Frisinský biskup Anno a pasovský biskup Hermanrich spolu se salcburským arcibiskupem Adalwinem obvinili Metoděje z uzurpace biskupských práv, které se měl dopustit tím, že bez jejich svolení působil na území jejich diecézí. Salcburští arcibiskupové totiž považovali Panonii za své území, kde jako první organizovali misie. Metoděj byl postaven před církevní soud a pak uvězněn v jednom švábském klášteře. Teprve počátkem roku 873 nový papež Jan VIII. (872–882) vymohl pod hrozbou církevních trestů jeho propuštění a Metoděj se mohl odebrat na Moravu, kde v té době již vládl Svatopluk. Morava se stala samostatnou církevní provincií, jak to zamýšlel Rostislav.

Na Moravě žil Metoděj jako arcibiskup celkem patnáct let. Vykopávky základů sakrálních staveb ve Starém Městě a v Mikulčicích ukazují, že v této době byl postaven největší počet kostelů. Není pochyb, že se v nich sloužily slovanské bohoslužby. Metodějův druhý pobyt byl ale vyplněn především zápasem s latinskými kněžími, kteří se vrátili na Moravu, a nakonec i se Svatoplukem, který se časem začal přiklánět na jejich stranu. Pasovské misie zesílily především v důsledku forchheimského míru, který otevřel jejich působení dveře dokořán. Noví misionáři se ovšem odmítali podřizovat Metodějovi. V čele latinského kléru stanul jakýsi Wiching, který opakovaně denuncoval Metoděje u papeže jako kacíře. Metoděj se opět musel odebrat do Říma, aby se obhájoval. Papež Jan VIII. sice potvrdil Metodějovy pravomoci, avšak zároveň jmenoval Wichinga nitranským biskupem. Spory mezi oběma biskupy pak pokračovaly a skončily tím, že Metoděj uvrhl Wichinga do klatby. V roce 881 Metoděj navštívil Konstantinopol, údajně na pozvání samotného císaře Basileia I. Makedonského (867–886). Pak se vrátil na Moravu, kde zemřel 6. dubna 885. Pochován byl v katedrálním chrámu, o kterém ale nevíme, kde se přesně nacházel.

Metodějovým nástupcem se měl stát moravský kněz Gorazd, kterého si Metoděj sám vybral za svého nástupce. Víme o něm, že byl velmi vzdělaný, vedle slovanského jazyka ovládal i latinu a řečtinu. Wiching – údajně na základě jakýchsi padělaných listin – ale v Římě přesvědčil papeže Štěpána V. (885–891), že již Jan VIII. slovanskou bohoslužbu zakázal a že Metodějovo učení není v souladu s římskou církví. Papež poslal Svatoplukovi bulu, ve které

zapověděl slovanskou bohoslužbu a Wichinga, plně rehabilitovaného, ustanovil dočasným správcem metropole. Gorazd byl povolán do Říma, kde měl být přezkoušen z pravověrnosti. Do Říma se ale Gorazd nikdy nedostal, protože Wiching se urychleně vrátil na Moravu, sesadil jej a uvrhl do vězení. Zároveň začalo pronásledování dalších Metodějových žáků. Svatopluk, který měl zájem na dobrých vztazích s papežem, se plně přiklonil na Wichingovu stranu. S jeho souhlasem byli nejnadanější Metodějovi žáci Kliment (později zvaný Ochridský), Naum, Angelarius a Lavrentij nejprve uvěznění a pak spolu s dalšími v zimě roku 886 vypovězeni z Moravy. Vyhnancům poskytl útočiště bulharský kníže Boris I. Vyhnání Metodějových žáků se Svatoplukovi mělo brzy vymstít: v roce 893 Wiching přeběhl na stranu Arnulfa, což ve svých důsledcích znamenalo i zánik samostatné moravské arcidiecéze.

I když po vyhnání Metodějových žáků se Morava vrátila k latinskému obřadu a po velkém schizmatu roku 1054 české země již trvale patřily do oblasti církve západní (římsko-katolické), zanechala cyrilometodějská mise v dějinách trvalou kulturní stopu. Zasluhou obou světců se po Moravě rozšířilo křesťanství a Morava se tak definitivně zapojila do tehdejší kulturní Evropy, kam podle středověkých představ patřily výhradně křesťanské národy (rozuměj: národy v tehdejším smyslu).

Zánik Velkomoravské říše

Svatopluk zemřel v roce 894. Ve Fuldských análech je k roku 894 uvedeno, že Moravané uzavřeli mír s Arnulfem, se kterým v posledních dvou letech svého života Svatopluk bojoval. Jméno nového vladaře v textu není, avšak předpokládá se, že se jím stal Svatoplukův syn Mojmir II. Ten se ovšem připomíná ve Fuldských análech až k roku 898, kdy se dostal do sporu s jiným Svatoplukovým synem, rovněž jménem Svatopluk. Podle analogické situace na sklonku vlády Rostislavovy lze předpokládat, že Mojmir II. byl knížetem celé říše, zatímco Svatopluk II. v letech 894–898 údělným knížetem v Nitransku.

V uvedené době byla již Velkomoravská říše na sestupu, neboť v roce 895 od ní odpadly s pomocí bavorského, resp. německého krále Arnulfa Čechy. Arnulf stál zřejmě i za pokusem Svatopluka II. zmocnit se vlády. Mojmir II. tehdy ještě dokázal situaci zvládnout. Napomohlo mu i to, že v roce 899 se pod jeho ochranu dal markrabí Východní marky Isanrik, čímž si moravský kníže zajistil jeho spojení proti Bavorům. Mojmirovi II. se také podařilo načas obnovit samostatnou moravskou církevní organizaci a zlikvidovat pokus o podřízení církve na Moravě církevní organizaci bavorské. Papež Jan IX. (898–900) vyhověl jeho žádosti a poslal roku 899 na Moravu tři legáty, kteří tam vysvětili jednoho arcibiskupa a tři biskupy.

Příchod Maďarů

Pohromou pro Velkou Moravu se stal vpád ugrofinských kmenů Onogurů – Maďarů. Kmeny, známé jako Onogurové nebo Ugurové (odtud slovenský a český název Uhři, Uhři) ze své původní pravlasti, nacházející se zřejmě mezi jižním Uralem a dolním tokem Volhy, v důsledku stěhování národů migrovaly na západ, do stepí na sever od Černého moře, do prostoru mezi Dněprem a Dněstrem, který je maďarsky označován názvem *Etelköz*. Zde okolo roku 830 vznikl kmenový svaz, který byl ale podle všeho etnicky heterogenní. Jejich hlavou se stal Álmoš (maď. Álmos). Podle názvu dvou ugrických kmenů – Megyer a Nyék – vznikl později souhrnný název pro tyto kmeny. V maďarském národním příběhu hraje ústřední roli legenda o „zaujetí vlasti“ (*honfoglalás*), zaznamenaná poprvé v anonymní kronice *Gesta Hungarorum* z počátku 13. století. K princezně Emeše (Emese), dceři kmenového vůdce Őgeka, přiletěl bájný velký orel Turul, který ji ve snu oplodnil, a řekl jí, že porodí syna Álmoše, který odvede Maďary do nové vlasti. Pod Álmošem pak skutečně maďarské kmeny překročily Karpaty a vstoupily do Uherské nížiny, přičemž pták Turul jim ukazoval cestu. Od Álmoše v nové vlasti převzal vládu jeho syn Arpád (maď. Árpád).

Legenda o „zaujetí vlasti“, ale také o podmanění si domácího slovanského obyvatelstva Maďary, jak už to obvykle v podobných případech bývá, neodpovídá realitě, byť Álmoš a Arpád jsou skutečně historickými osobnostmi. Ve skutečnosti příchod maďarských kmenů probíhal postupně. Maďarské kmeny pronikaly do Uherské nížiny už od poloviny 9. století, kdy se zapojovaly do bojů mezi Moravany a Franky s cílem získat kořist. Bojovaly postupně na obou stranách. Protože maďarští kočovníci byli vynikajícími jezdci, byla z vojenského hlediska velmi ceněna jejich jízda. V roce 862 pomáhali maďarští jezdci Rastislavovi v boji proti Franské říši a v roce 881 se Maďari angažovali v boji mezi Franskou říší a Velkou Moravou na straně Svatoplukově. Na druhé straně v roce 892 zase bojovali společně s Franky proti němu. Podle franských pramenů pozval Maďary sám Arnulf, aby mu pomohli porazit Svatopluka, avšak Svatopluk je v roce 892 odrazil.

V roce 894 Maďari zpustošili Panonii. V té době ještě větší část maďarských kmenů kočovala mezi Besarabií a Karpaty. O rok později si ale byzantský císař Leon VI. (886–912) povolal Maďary na pomoc proti bulharskému carovi Symeonovi I. (893–927). Maďarské tlupy byly na byzantských lodích dopraveny do ústí Dunaje a pak vysazeny na pravém (jižním) břehu, odkud pustošily bulharské území. Aby se jich zbavil, uzavřel Symeon I. spojenectví s jinými kočovníky – Pečeněhy. Pod jejich tlakem Maďari ovšem odešli nejen z Bulharska, ale definitivně i ze svých původních sídel mezi Dněprem a Dněstrem. V mnohem větším počtu se pak znovu objevili v Uherské nížině a také na horním toku Tisy a v povodí Bodrogu. Obsazování Karpatské kotliny Maďary tak probíhalo ve

třech fázích. Prvá fáze proběhla v letech 895–898, druhá fáze v letech 899–900 a třetí, závěrečná fáze v letech 900–902.

Akutní nebezpečí Maďarů si Mojmír II. dobře uvědomoval. V lednu 901 se moravští poslové objevili na říšském sněmu v Řezně, aby východofranské říši, v jejímž čele stál nyní Ludvík IV. (známý jako Ludvík Dítě, protože nastoupil na trůn jako nezletilý), nabídli spojenectví. Spojenectví přechodně přineslo pozitivní výsledky, když vojsko Ludvíka Dítěte porazilo plenící Maďary v Korutanech. Následující rok byli Maďaři poraženi Mojmírem II. při pokusu o vpád na Moravu. V další etapě bojů, která vypukla v roce 904, však již Maďaři měli jasnou převahu. Východofranská říše se pod jejich nájezdy fakticky přeměnila ve shluk samostatných a vzájemně soupeřících vévodství. Někdy v roce 906 nebo 907 vyvrátili Maďaři i Velkomoravskou říši. Osud Mojmíra II. není znám a také písemné zprávy o moravském území jsou velmi kusé. Východní část Velké Moravy odpovídající zhruba dnešnímu Slovensku byla postupně začleňována do vznikajícího uherského státu, zatímco část západní, tedy současná Morava, se v 11. stol. stala součástí nového státu českého.

Velkomoravská říše trvala pouhých osmdesát let, tedy zhruba tak dlouho, jako ve dvacátém století Československo. I když těžko můžeme akceptovat výklad Velké Moravy jako „prvního slovenského státu“ (stejně jako nelze tento státní útvar považovat za předchůdce státu českého, jako to učinil v 19. století František Palacký), nepochybně se velkomoravské období stalo neopomenu-telnou součástí českých i slovenských dějin.

Území Slovenska ve středověku

Maďarské kmeny ani po vyvrácení Velké Moravy nevytvořily v Karpatské kotlině stát. Šlo vždy jen o svaz sedmi kmenů, v jehož čele stál kníže nejsilnějšího z nich. Maďari i v 10. století pokračovali ve výbojích jak směrem na západ, kde se dostávali do konfliktu s východofranskými, resp. německými panovníky, tak i směrem na jih, na Balkán. Uherská nížina se stala jakousi základnou pro další výboje: část Maďarů se zde nadále živila pastevectvím, jiná část podnikala bojové výpravy za kořistí. V neustálých bojových taženích ale jejich síla postupně slábla. V roce 933 porazil Maďary Jindřich I. Ptáčník u Merseburgu. O dvaadvacet let později – 10. srpna 955 – uštědřil jeho syn a nástupce Ota I. Maďarům definitivní porážku na řece Lechu. V následujících dvou desetiletích se maďarské výpravy soustředily na oblast prvního bulharského státu a Byzance, ale i tam postupně slábly. Uherská nížina byla rozsahem mnohonásobně menší než stepi Etelköz, což vedlo k postupnému omezování pastevectví a nomádského způsobu života a k přechodu k zemědělství jako hlavnímu způsobu obživy. Dovednosti z oblasti zemědělství a s ním spojených řemesel převzali Maďari od usedlého slovanského obyvatelstva, o čemž svědčí i převzetí řady původem slovanských odborných výrazů (např. kovács – kovář, srv. slovensky kováč, mester – mistr – slov. majster, udvar – dvůr, slov. dvor aj.)⁹⁶.

Počátek politických dějin postupně se formujícího uherského státu je spojen s už zmíněným Arpádem, vůdcem nejsilnějšího kmene Magyar, kterého ještě v Etelköz u náčelníci ostatních šesti kmenů zvolili svým vrchním knížetem. Arpád se tak zároveň stal zakladatelem první uherské dynastie nesoucí pak jeho jméno. Ve vztahu ke slovenským dějinám se s jeho osobou spojuje legenda o tom, že dal údajně velkomoravskému knížeti Svatoplukovi na jeho žádost bílého koně, sedlo a uzdu výměnou za svazek trávy, nádobu vody a hrst země; Svatopluk se tak prý Arpádovi podvolil a „prodal“ mu svou zemi. Tato legenda se stala základem tzv. dobytelské teorie o zaujetí vlasti, kterou v 18. století rodící se maďarský nacionalismus (či spíše: protonacionalismus) dokazoval

⁹⁶ V maďarštině se dvojhhláska cs čte jako č, hláska s jako š; naproti tomu dvojhhlásky cz a sz se čtou jako c a s (nejde o spřežky jako v polštině).

nadvládu Maďarů nad ostatními národnostmi Uher (a především nad Slováky). I pokud by se snad skutečně věci sebehly tak, jak legenda líčí (což je krajně nepravděpodobné), nevyplývalo by z této události právně nic, protože podobné rituály byly u nomádských kmenů běžné. Základ legendy je třeba zřejmě hledat ve společném tažení Svatopluka a Arpáda proti Východofranské říši, k němuž došlo nejspíš v roce 894.

Arpád zemřel někdy po roce 900, snad roku 907; nástupnictví po jeho smrti je předmětem sporů. Podle kroniky *Gesta Hungarorum*, známé též jako *Anonymova kronika*,⁹⁷ se novým knížetem stal Arpádův syn Zolta (v slovenských pracích obvykle uváděný jako Zoltán), avšak jeho jméno žádné jiné kroniky jako vládce nezmiňují a většina historiků se proto ztotožňuje s názorem, že byl sice určen jako příští náčelník kmenového svazu, ale nikdy se jím nestal. Prokazatelným dalším knížetem byl jeho syn (Arpádův vnuk) Taksony (Taksoň, též v latinizované verzi Tax), za jehož vlády stihla Maďary pohroma na řece Lechu. Taksony měl dva syny: staršího Gejzu (Gézu), který se po něm stal někdy kolem roku 970 knížetem, a mladšího Michala, který se stal úředním knížetem v Nitře. Gejza jako první pochopil význam křesťanství pro upevnění moci panovníka a rovněž pro začlenění jeho držav do společenství tehdejší Evropy. Křesťané ovšem nepochybně na území ovládaném maďarskými kmeny už dávno byli, protože slovanské obyvatelstvo křesťanství přijalo už ve velkomoravském období a jeho část dokonce ještě dříve. Maďaři naproti tomu zůstávali pohany a pěstovali různé druhy šamanismu. Gejza na území pozdějších Uher pozval misionáře a později se i sám nechal pokřtít. Za svoje sídlo si zvolil Ostřihom (Esztergom), kde již ve velkomoravské době bylo sídliště při důležitém přechodu přes Dunaj. Při křtu, který byl ale před pohanským obyvatelstvem držen zřejmě v tajnosti, přijal jméno Štěpán (maď. István). Spolu s ním byl pokřtěn a jméno Štěpán získal i Gejzův pětiletý syn Vajk. Křest provedl pražský biskup Vojtěch, který byl tehdy v Ostřihomi na misijní cestě.

Arpádovci a Nitranské úřední knížectví

Raně středověké státní útvary nemohly být řízeny centrálně. K tomu je zapotřebí úřednický aparát poslouchající a plnící příkazy mocenského centra, a to v době, kdy naprostá většina obyvatel včetně panovníka byla negramotná a neexistovala ani možnost rychle předávat příkazy na větší vzdálenost, nebylo možné. Rodící se stát se omezoval jen na dvě základní funkce: obrana území (resp. rozšiřování území) navenek a zamezení odstředivých tendencí části státu směrem dovnitř. Stát v té době proto ani nemohl mít pevné administrativní

⁹⁷ Kronika anonymního notára krále Bela: *Gesta Hungarorum*. Ed. Vincent Múcska. 1. vyd. Budmerice, Rak, 2000, 159 s.

centrum v podobě hlavního města, nýbrž fungoval tak, že vládce se svou družinou neustále objížděl své území. Jedinou možností, jak zabezpečit fungování státu, bylo v té době rozdělení území na menší celky (údělná knížectví), které byly jako úděly odevzdány mladším příslušníkům vládnoucího rodu, kteří ale byli povinni poslušností vládnoucímu knížeti. To ovšem samozřejmě zároveň vyvolávalo konflikty ve vládnoucím rodu, protože držitelé údělných knížectví se často snažili osamostatnit anebo zmocnit vlády nad celým územím státu. V Uhrách, podobně jako ve většině zemí v té době, platil tzv. seniorátní princip, tj. nástupcem se stával nejstarší člen rodu; v protikladu k němu stál ale princip tzv. primogenitury, tj. zásada, že po panovníkovi nastupuje jeho nejstarší syn. Konflikt obou principů vedl k vnitřním konfliktům, kterých často využívali panovníci sousedních zemí.

Různých údělů bylo v Uhrách více – např. hrad Šomod' (Somogy) v dnešním jihozápadním Maďarsku byl centrem Šomodského vévodství. Na východě, na pomezí dnešních hranic Maďarska s Rumunskem, bylo zase Biharské knížectví. Z hlediska slovenských dějin je ale důležité Nitranské údělné knížectví nazývané tak podle toho, že jeho centrem byl Nitranský hrad a z tamní osady vzniklo pozdější město Nitra. Jde ovšem o název ustavený až mnohem později; v historických pramenech takového pojmenování neexistuje a útvar je označován prostě jako *ducatus*, tj. knížectví. V anonymní kronice *Gesta Hungarorum* z přelomu 12. a 13. století je popisován rozsah Nitranského knížectví: jeho hranice vedla po břehu Dunaje k Ostřihomskému hradu, odtud k Jágerskému hradu (u maďarského města Eger), odtud k řece Tise a pak podle řeky Topľa (pravostranný přítok Ondavy⁹⁸) k „Solnému hradu“ (*ad castrum Salis* – zřejmě hrad někde v okolí Prešova, kde se už tehdy těžila sůl) a dále k hřebenu Karpat. Z popisu je zřejmé, že Nitranské knížectví zhruba odpovídalo území dnešního Slovenska. Je zde také vhodné podotknout, že Karpaty už tehdy tvořily přirozenou severní hranici Nitranského knížectví resp. Uher a po roce 1918 tedy i severní hranici Slovenska. Je tomu tak dodnes.

Růst Štěpánovy moci a rozsah jeho státu

V Nitře prokazatelně vládl Gejzův bratr Michal. Gejza ale Michala z Nitry vyhnal a jmenoval knížetem svého syna Vajka-Štěpána, který zde vládl v letech 995–997. Nitranské údělné knížectví sehrálo důležitou úlohu při upevňování Štěpánovy moci v Uhrách. Když totiž Gejza roku 997 zemřel a na knížecí stolec nastoupil Štěpán, vypukla v Uhrách vzpoura šomodského vévody Kopáně (Koppány). Kopán si činil nárok na knížecí stolec jako nejstarší příslušník

⁹⁸ Ondava spolu s Latoricí vytváří řeku Bodrog, která se ale vlévá do Tisy až u města Tokaj v dnešním Maďarsku. Není tedy jasné, kudy hranice údělného knížectví v tomto prostoru šla.

arpádovského rodu podle tzv. seniorátního principu a nadto se oženil s vdovou po Gejzovi. Jeho zápas se Štěpánem měl i sekundární ideologickou náplň: Kopáň byl pohan a dokázal shromáždit pod svým vedením místní pohanská knížata, která nesouhlasila s christianizací a upevňováním Štěpánovy moci. Štěpán se naproti tomu v Nitranském knížectví spojil s místními křesťanskými velmoži z rodů Hont a Poznan (Pazmány) a spolu s německými rytíři, kteří mu přispěchali na pomoc, vytáhl s vojskem z Nitry, přeplavil se přes Dunaj a nedaleko Vesprému (Veszprém) Kopáňovo vojsko porazil. Sám Kopáň byl v boji zabit a údajně dodatečně rozčtvrcen. Jeho vévodství bylo připojeno přímo k Uhrám jako jedna z tvořících se žup.

Koncem roku 1000 získal Štěpán od papeže Silvestra II. královskou korunu a se souhlasem císaře Oty III. se nechal na Vánoce v Ostrihomu (Esztergom) korunovat uherským králem. V roce 1003 uskutečnil Štěpán výpravu do Sedmihradska proti svému strýci z matčiny strany Gyulovi II., který sídlil na po něm pojmenovaném „bílém hradě“ (Gyulafehérvár, dnes Alba Iulia v Rumunsku). Štěpán sesadil Gyulu (označovaného také slovanským jménem Prokuj) a z jeho državy zřídil župu. Podobně naložil s panstvím jeho bratra Zombora (Zsombor). Župany jmenoval své synovce Zoltána a Doboka. Někdy v letech 1005–1010 Štěpán provdal svou nejmladší sestru za Samuela Abu (Aba Sámuel), který ovládal území mezi pohořím Matra (Mátra) a řekou Tisou. Samuel Aba byl tehdy ještě pohanem, ale nechal se pokřtít a stal se jako dobrý válečník velitelem Štěpánova vojska a prvním správcem královského dvora – palatinem. Konečně v roce 1028 Štěpán vytáhl proti knížeti Ajtoňovi (Ajtony), který ovládal území mezi dolní Tisou a dolním Dunajem, a připojil je jako novou župu rovněž ke svému území.

Štěpán učinil svým sídlem Stoličný Bělehrad (Székesfehérvár), který se pak stal korunovačním městem uherských králů a zůstal jím až do roku 1543, kdy se města zmocnili osmanští Turci. Jako všichni středověcí panovníci se snažil rozšiřovat své panství a k tomu hledal vhodné spojení. Aby si naklonil Byzanc, poskytl pomoc byzantskému císaři Basileiovi II. v boji s bulharským carem Samuilem I.; po Samuilově porážce (1014) a podrobení Bulharska byzantským císařem (1018) se Uhry se v důsledku dobytí území na dolním Dunaji (1028) staly přímým sousedem Byzantské říše.

Mezinárodní komplikací se pro Štěpána stal vpád vojska polského knížete Boleslava Chrabrého, který po smrti českého knížete Boleslava II. obsadil Moravu a Čechy a potom zaútočil i na Nitranské knížectví. S Poláky se do knížectví vrátili i synové vypuzeného nitranského knížete Michala Ladislav, zvaný Lysý, a Vazul (tj. Vasil), kteří si činili nárok na vládu v Nitře. Boleslav Chrabrý Štěpánova vojska porazil a dosadil Ladislava Lysého na knížecí stolec v Nitře. Se Štěpánem I. se ale potom smířil a odtáhl zpět do Polska. Ladislav Lysý nadále uznával svrchovanost Boleslava Chrabrého až do jeho smrti v roce 1025. Není přesně známo, kdy Ladislav Lysý zemřel, ale po jeho smrti nastoupil na knížecí stolec jeho bratr Vazul. Štěpán jeho osobu považoval za mimořádně

nebezpečnou, protože si uvědomoval, že za ním stojí Polsko. V roce 1029 proto využil přechodného oslabení Polska, Vazula sesadil a uvěznil v Nitře. Nitransko pak odevzdal svému synovi Imrichovi. Ten získal i údělné Biharské knížectví, nacházející se dnes na území Rumunska.

Štěpán se oženil s Gizelou Bavorskou, dcerou bavorského vévody Jindřicha Svárlivého a sestrou císaře Jindřicha II. Tím se chtěl zajistit proti možným útokům ze západu, což se mu ale trvale nepodařilo. V červenci 1030 vpadl do Uher římsko-německý král a (od roku 1027) císař Konrád II. (1024–1037); tohoto tažení využil moravský (a později i český) kníže Břetislav I., který vtrhl do Nitranska a snažil se jeho západní část připojit ke svým državám. Podle kronikáře Kosmy Pražského Břetislav „uštědřil Uhrům velkou porážku a zpusťošil jejich zemi až k hradu Ostřihomi“, avšak když byl Konrád II. Štěpánem poražen a zatlačen až k Vídni, musel se i Břetislav stáhnout. V důsledku neúspěchu Břetislavova tažení se začala formovat i dnešní západní hranice Slovenska běžící po řece Moravě.

Krátce po jeho smrti se rozvinul Štěpánův kult a roku 1083 byl tento panovník prohlášen papežem Řehořem VII. za svatého.⁹⁹ V Uhrách dostalo uctívání sv. Štěpána i státoprávní náplň, kterou má v Maďarsku dodnes. Podle Štěpána byly země uherské koruny označovány jako „země svatoštěpánské koruny“.

Formování struktur uherského státu

Za vlády Štěpána I. vznikly některé státní instituce, které potom přetrvávaly celá století a některé, samozřejmě v pozměněné podobě, existují dodnes. Základem správy se staly župy (lat. *comitatus*, maďarsky *vármegye*; v slovenské literatuře je používán též výraz „stolice“). Centrem župy byl zpravidla nějaký hrad, resp. hrad a sídliště vzniklé v jeho blízkosti, z něhož později někdy vznikala první městečka. V čele župy stál králem jmenovaný župan (maďarsky *ispán*), který ve svých rukách soustřeďoval správní, soudní a policejní moc vykonávanou jménem panovníka. Zodpovídal za výběr daní, alespoň elementární veřejnou bezpečnost a především měl bránit spravované území proti útokům zevnitř i zvenčí. K tomu měl k dispozici župní hotovost. Župani byli jmenováni z řad oddaných králových stoupenců, přičemž výkon funkce pro ně zároveň znamenal možnost osobních příjmů ze spravovaného území.

Už za Štěpánova života existovaly župy zřízené na území někdejších staromaďarských náčelníků, jejichž území Štěpán připojil ke své říši. O celkovém počtu žup se vedou spory. Na území dnešního Slovenska bylo zřejmě původně sedm a později (mezi lety 1064–1077) patnáct žup, z nichž ale některé zasahovaly

⁹⁹ Spolu se Štěpánem byl kanonizován i jeho syn Imrich a čanádský (Csanád) biskup Gerhard (maďarsky Gellért), který zahynul mučednickou smrtí při povstání pohanských velmožů roku 1046.

slovenské území jen částečně. Počet žup se v následujících desetiletích měnil a stoupal jednak díky výbojům uherského státu a jednak dělením už existujících žup. V polovině 12. století už bylo v Uhersku 72 žup.¹⁰⁰ Některé získaly název podle župana. Některá původně osobní jména v názvu župy přetrvala až do současnosti (Hont, Csanád, Szabolcs).¹⁰¹

Jakýmsi královským poradním sborem byla královská rada, v níž původně zasedali župani, ostríhomský arcibiskup a *palatin* (lat. *comes palatinus*, maď. nádor nebo nádorispán). Palatin byl původně správcem královského dvora a podléhali mu všichni dvorští funkcionáři. Protože středověk ještě neznal rozdíl mezi soukromým vlastnictvím panovníka a vlastnictvím koruny jako veřejnoprávní osoby, stal se palatin postupně i správcem královských (a tedy současně i státních) statků. Od 12. století byl palatin považován i za nejvyššího královského soudce a od vlády Zikmunda Lucemburského za královského místodržitele. Štěpán, i když mohl o všech záležitostech rozhodovat sám a nezávisle, předkládal důležitá rozhodnutí k odsouhlasení královské radě, čímž získávala náležitou oporu mezi velmoži a církevními hodnostáři.

Velmoži byli jednak potomci náčelníků maďarských kmenů, jednak členové královny ozbrojené družiny, které král do této družiny přijal a za službu jim dal do užívání půdu. Do své družiny přijímal už Štěpán I. bojovníky různého etnického původu a rovněž obdarovávání půdou se neřídilo žádnými etnickými kritérii; samozřejmostí pouze bylo, že družiník přijme křest. Uherská feudální vrstva, která se takto postupně vytvářela, tak vznikala od počátku jako multietnická, a nikoliv jako maďarská: analýzou rodových jmen nacházíme mezi ní příslušníky různých jazykových skupin a samozřejmě i Slovany-Slovény. Lze předpokládat, že při stěhování v důsledku získání majetku v jiných částech Uher se i formující se šlechta často postupně asimilovala v prostředí, do kterého přišla. Platilo to i o etnicky neslovanských rodech usazených na Slovensku.

Půda byla uživateli odevzdávána i s na ní usedlými rolníky, protože jinak by byla bezcenná: sám vlastník (či původně spíše doživotní uživatel) ji sám obdělávat nemohl, k tomu potřeboval poddané rolníky, kteří mu odváděli naturální a později i peněžní dávky, případně museli pracovat určitý počet dní na části půdy, na které feudální vlastník hospodařil ve vlastní režii. O výši poddanských povinností v Uhrách v raném středověku nevíme nic; s ohledem na malé rozšíření peněz a na skutečnost, že ve vlastní režii tehdy tvořící se feudální vrstva nehospodařila, se dá jen předpokládat, že hlavním zdrojem byly dávky naturální. Půdu s rolníky získávaly i církevní instituce – biskupství či kláštery. Zde jsme o poddanských poměrech poněkud lépe informováni,

¹⁰⁰ Dějiny Slovenska I. Do roku 1526. Bratislava, Veda, 1986, s. 201. Slovenská historiografie většinou rozlišuje mezi šlechtickými stolicemi (komitáty) (do roku 1848) a státními župami (po r. 1848). V tomto textu pojmy „župa“ (maď. vármegye) a „stolice“ (comitatus, komitát) používáme jako synonymní.

¹⁰¹ KONTLER, László: Dějiny Maďarska. Praha, NLN, 2001, s. 46–47.

protože zákoník Štěpána I. ustanovil povinnou platbu desátku, tj. jedné desetiny úrody ve prospěch diecézního biskupa, přičemž část si ponechával místní farář. Desátek platili i pastevci, kteří měli odevzdávat desetinu ze svého stáda.

Výrazem konsolidace státu bylo vydání dvou zákoníků. Jde vlastně spíše o tradiční název, protože ve skutečnosti se jedná o svod různých dekretů a nařízení, který se nám zachoval v pozdějších opisech. První zákoník, vzniklý zřejmě krátce po roce 1000, má převážně trestněprávní charakter, obsahuje sankce na ochranu majetku, ale také ustanovení feudálního práva o jurisdikci panovníka a feudálních vlastníků nad poddanými, opatření na ochranu zájmů církve a jejích institucí a civilněprávní ustanovení na ochranu vdov a sirotků. Někdy kolem roku 1030 vznikl nový zákoník, který je vlastně novelizací prvního: obsahoval ustanovení o placení církevního desátku, stavbě kostelů, zásady práva dědického, trestněprávní ustanovení za vraždu, krádeže, veřejné násilí, čarodějnictví, křivou přísahu a spiknutí proti panovníkovi. Zákoník také zakazoval krevní mstu, doposud především u pohanských maďarských kmenů běžnou.

Uherský stát po Štěpánově smrti

Štěpán zemřel 15. srpna 1038 a byl pochován ve Stoličném Bělehradě (Székesfehérvár). Před smrtí chtěl zabezpečit nástupnictví Imrichovi (Imre). Když však Imrich neočekávaně v roce 1031 zemřel na následky zranění při lovu a žádní další dědici už nebyli naživu, určil Štěpán za svého nástupce svého synovce Petra Orseola, syna benátského dóžete, jehož matka byla dcerou knížete Gejzy. Protože věděl, že podle seniorátního principu má na trůn nárok v Nitře vězněný Vazul, nechal jej „pro jistotu“ oslepit. Vazulovi synové Levente, András (Ondřej, slovensky Ondrej) a Béla (tj. česky Vojtěch) spolu s jejich bratrancem Domoslavem v obavě o svůj život utekli do Čech, Béla později odešel do Polska a Ondřej a Levente do Kyjeva. Ondřej zde pojal za svoji druhou manželku Anastázii Rurikovnu, dceru kyjevského knížete Jaroslava Moudrého. Vazul zemřel ve vězení zřejmě v roce 1037.

Petr Orseolo byl uherským králem dokonce dvakrát – v letech 1038–1041 a potom znovu v letech 1044–1046. Mezi uherskými velmoži byl neoblíbený, protože dvorské úřady svěřoval cizincům, především z německých zemí a Itálie. Na začátku své vlády zbavil politického vlivu vdovu po Štěpánovi Gizelu Bavorskou a zabavil její majetky, které získala jako věno od svého otce. Gizela potom opustila Uhry, vrátila se do Bavorska a stala se abatyší benediktinského kláštera v Niedernburgu nedaleko Pasova. Proti Petrovi ale vystoupil římsko-německý král (budoucí císař) Jindřich III. (1039–1056), který bojoval současně s českým knížetem Břetislavem I., jehož Petr získal za svého spojence. Petr s vojskem vtrhl do Východní marky; avšak Břetislav byl císařem Jindřichem poražen a musel se mu podrobit, čímž Petr ztratil spojence. V samotných Uhrách proti

nepopulárnímu Petrovi vypukla v září 1041 vzpoura, do jejíhož čela se postavil Samuel Aba, švagr zesnulého Štěpána I. Petr se rychle smířil s Jindřichem, avšak ani to mu už nepomohlo. Uprchl nejprve do Východní marky a pak se uchýlil pod ochranu svého nového „přítele“ Jindřicha III. Vzbouření uherští velmoži pak prohlásili králem Samuela (1041–1044).

Jindřich III. pod záminkou ochrany vladařských práv Petra zahájil v únoru 1042 za pomoci českého knížete Břetislava I., který byl nyní jako vazal nucen bojovat na jeho straně, tažení do Uher. Postupoval po levém břehu Dunaje až k Bratislavě a po porážce Abových oddílů postoupil až k řece Hron. Tím se v jeho moci ocitlo Nitransko, kde za vládců ustavil z Čech povolaného Domoslava, bratrance vyhnaných Vazulových synů. Samuel nicméně krátce na to přešel do protiútoků, obsadil Nitru a donutil Domoslava odejít opět do Čech. V létě 1043 zorganizoval Jindřich III. novou výpravu, která ale skončila kompromisní dohodou mezi ním a Samuelem. Jindřich se zavázal uznat Samuela jako uherského krále a za to získal některá pohraniční území, která vybojoval Štěpán na Východní marce.

Na počátku roku 1044 nespokojení velmoži zosnovali proti Samuelovi spiknutí, které ale bylo odhaleno. Většinu spiklenců nechal Samuel pobít, další ale utekli k Jindřichovi a žádali jej o pomoc. Jindřich toho využil a společně s Břetislavem I. zahájil nové tažení do Uher. S nimi táhl i Petr Orseolo. V rozhodující bitvě u Ménfő 5. července 1044 byla Abova vojska poražena. Samuel po prohrané bitvě utekl, byl však dostižen a zabit. Staronovým králem se stal opět Petr, který ale za znovuzískání trůnu musel 26. května 1045 složit v Stoličném Bělehradě Jindřichovi III. vazalskou přísahu. Králem-vazalem nebyl dlouho: už v létě 1046 byl smeten povstáním békešského velmože Vaty. Povstání mělo i náboženský charakter, protože se zde spojil zbytek pohanů s heretickou sektou tzv. bogomilů proti oficiální křesťanské církvi. Do čela se postavili Vazulovi synové, kteří se vrátili z exilu na žádost čanádského (csanádského) biskupa Gerharda (Gellérta), který sám v povstání později ztratil život. Protože nejstarší z bratrů Levente nebyl nikdy pokřtěn a nadto zřejmě roku 1046 zemřel, stal se novým králem prostřední Ondřej.

Ondřej I. (1046–1060) samozřejmě nehodlal tolerovat pohanské zvyky, byť to původně během povstání slíbil. Pokračoval naopak v christianizaci a pozval do země misionáře, aby nahradili duchovní zavražděné za povstání pohany a bogomily. Nitranské knížectví udělil jako léno svému bratrovi Bélovi. Ten měl být podle seniorátního principu Ondřejovým nástupcem, avšak v roce 1053 se Ondřejově manželce Anastázii narodil syn Šalamoun; Ondřej jej jako pětiletého nechal v roce 1058 korunovat na příštího uherského krále; současně jej oženil se sestrou německého krále a pozdějšího císaře Jindřicha IV., se kterým se za účelem uzavření spojení osobně setkal, ač po mrtvici částečně ochrnutý, na Moravském poli (Marchfeld). Béla, který měl za manželku polskou princeznu Ryksu, dceru Měška II., uprchl v obavě o svůj život v roce 1059 do Polska, kde

požádal o pomoc vládnoucího knížete Boleslava II. Smělého, svého švagra. Ten hned následující rok (1060) vtrhl do Uher a v bitvě na řece Tise Ondřejova vojska porazil. Ondřej se na útěku zranil při pádu z koně, byl zajat a ještě v témže roce zemřel. 6. prosince 1060 byl Béla I. korunován na uherského krále a jmenoval svého syna Gejzu nitranským a biharským knížetem. Jeho mladší bratr Ladislav převzal zřejmě v roce 1064 Biharské knížectví a v letech 1074–1077 vládl v Nitře.

Do otázky nástupnictví zasáhl německý král a císař Jindřich IV. (1056–1105), který v roce 1083 vtrhl s pomocí vojska českého knížete (pozdějšího prvního krále) Vratislava II. do Uher a dosadil ve Stoličném Bělehradě na trůn Šalamouna, kterému tehdy bylo pouhých deset let. Béla se podvolil a ještě téhož roku zemřel. Proti Šalamounovi vystoupili Gejza i Ladislav, což pak vedlo k dlouho-trvající vnitřní válce, která trvala až do roku 1074, kdy Gejza a Ladislav získali podporu knížete Oty I. Olomouckého (nejmladšího syna Břetislava I.) a jejich spojená vojska porazila Šalamounovu armádu v březnu u Mogyoróde (městys ležící asi 6 km na sever od Budapešti). Šalamoun se potom uzavřel na hradě v Bratislavě a požádal Jindřicha IV. o pomoc. Ten ji v létě 1074 skutečně poslal, avšak Gejza se přímému střetu obratným manévrováním vyhnul a Jindřich, kterému došly zásoby, se nakonec bez boje stáhnul. S ním do bezpečí Východní marky odešel i Šalamoun a jeho manželka Judita. Králem se stal Gejza, který byl zřejmě následující rok korunován ve Stoličném Bělehradě.¹⁰²

Po smrti Gejzy nastoupil na trůn jeho bratr Ladislav I. (1077–1095). Nitranské údělné knížectví se za jeho vlády dostalo nejprve roku 1095 jeho mladšímu bratrovci Lampertovi. Do doby jeho panování spadá boj o investituru a konflikt mezi císařem Jindřichem IV. a papežem Řehořem VII. Ladislav, jehož nárok na trůn byl na počátku vlády stále ohrožován nároky doposud žijícího Ondřejova syna Šalamouna, za kterým stál Jindřich IV., se celkem logicky přiklonil na stranu papeže; poté, co byl v březnu 1077 ve Forchheimu zvolen římským protikrálem švábský vévoda Rudolf z Reinfeldenu, postavil se Ladislav I. na jeho stranu. Vpád vojsk Jindřicha IV. do Uher skončil jejich porážkou a upevněním Ladislavovy moci. Ladislav byl nejen úspěšným válečníkem, ale i dobrým diplomatem: v roce 1077 docílil toho, že se Šalamoun vzdal nároků na trůn, za což dostal odškodnění v podobě rozsáhlých statků.¹⁰³ Ladislav také upevnil uherský stát po právní stránce; vydal nový zákoník, mnohem přísnější než zákoník Štěpána I.

¹⁰² Gejza I. byl korunován tzv. řeckou korunou (*corona graeca*), kterou mu daroval byzantský císař Michael VII. Původní svatoštěpánská koruna, kterou získal Štěpán I. od papeže, totiž zůstala v rukou Šalamouna a ztratila se. Pojem „svatoštěpánská koruna“, dodnes používaný pro korunovační klenot, je tedy platný jen přeneseně.

¹⁰³ Šalamoun nadále intrikoval proti Ladislavovi a byl na čas uvězněn. Poté, co od něj odešla jeho žena Judita, pojal za manželku dceru náčelníka kočovných Pečeněhů, prostřednictvím kterých doufal získat uherský trůn. Ladislav vpád Pečeněhů do oblasti horní Tisy odrazil. Pečeněhové pak zahájili loupeživou výpravu proti Byzanci, při které Šalamoun nedaleko města Edirne v dnešním Turecku padl.

Ladislav neměl mužské potomky, pouze dceru Irenu. Proto za svého nástupce určil svého synovce Álmoše, syna Gejzy I. Ten se jako následník trůnu stal posledním údělným nitranským knížetem. Ladislav se pokusil získat i chorvatský trůn. Využil toho, že jej požádala o pomoc jeho sestra Jelena (Helena), vdova po králi Zvonimírovi I. Za zmatků, kdy byl nejprve chorvatským králem prohlášen poslední žijící příslušník rodu Trpimírovců Štěpán II. (1089–1091), kterého ale část velmožů odmítla, vtrhl Ladislav do Chorvatska a obsadil sídlo chorvatských panovníků, město Biograd na Moru (na pobřeží Jaderského moře). Chtěl se sám prohlásit chorvatským králem, ale část velmožů jej odmítla a obrátila se o pomoc k byzantskému císaři Alexiovi I. Na jeho žádost papež Urban II. Ladislava jako krále neuznal a císař navíc diplomatickým jednáním způsobil, že kočovní Kumáni, hodlající původně zaútočit na Byzanc, se rozhodli vpadnout do Uher. Ladislav se musel vrátit, aby jim čelil, a proto se rozhodl na chorvatský trůn dosadit synovce Álmoše. Avšak ten si trůn neudržel, protože část chorvatských velmožů a patriciů dalmatských měst povolala na trůn blíže neznámého Petra Svačiče pod jménem Petr II.

Ladislav zemřel 3. února 1116 během příprav na vojenské tažení do Čech. Někdy krátce před jeho smrtí došlo k jeho roztržce s Álmošem a Ladislav si vybral za svého nástupce druhého synovce, mladšího Álmošova bratra Kolomana (Kálmána). Ladislav vešel do maďarské národní paměti jako rytířský král a statečný bojovník. V roce 1192 byl papežem Celestinem III. prohlášen za svátého.

Koloman I. (1095–1116) byl původně určen pro duchovní dráhu; uměl proto nejen číst a psát, což tehdy byla u panovníků výjimka, ale získal také dobré vzdělání, které mu vyneslo přídomek „učení“ (maďarsky: Könyves Kálmán, tj. Koloman Milovník knih). Počátek jeho vlády se kryje s vyhlášením první křížové výpravy, která se dotkla i území dnešního Slovenska. První křížáci vedení rytířem Valterem z Francie se na uherských hranicích objevili v květnu 1096 a relativně pokojně prošli uherským územím. Mnohem horší byly následky dalších křížáckých skupin, často složených z různých fanatiků a deklasovaných živlů sebraných v celé západní Evropě. Tyto skupiny přitáhly do Uher přes české země, kde se dopouštěly různých násilností, především na Židech. Lepší to nebylo ani v Uhrách; proti „božím bojovníkům“ nakonec v červnu 1096 u Nitry zasáhlo uherské vojsko, které velkou část z nich pobilo a zbytek rozprášilo. Král Koloman odmítl další křížáky vpustit do země. Křížáci, kteří se už nacházeli v dnešním východním Rakousku, se pokusili vynutit si průchod násilím, avšak Koloman provedl protiútok a zahnal je zpět do Rakouska. Na podzim 1096 se k uherským hranicím přiblížila další křížácká armáda vedená Gottfriedem z Bouillonu, složená tentokráte nikoliv z nevycvičené spodiny, ale z relativně disciplinovaných a zkušených rytířů. Gottfried se sešel s Kolomanem v Šoproni (Sopron) a dojednal s ním podmínky průchodu uherským územím podle toku Dunaje.

Koloman vedl řadu let spor se svým bratrem Álmošem (Álmošem), údělným knížetem v Nitře a Biharu, protože Álmoš si jako starší nárokoval jak chorvatský,

tak i uherský trůn. Spor se vyostřil tak, že oba bratři začali sbírat vojsko, což hrozilo novou vnitřní válkou. Nakonec se dočasně smířili, avšak konflikt tím zažehnaný nebyl. Čas přitom pracoval pro Kolomana, který byl nepochybně chytřejší a taktičtější. Podařilo se mu především získat chorvatskou korunu, o kterou marně usiloval jeho strýc Ladislav. Poté, co si zajistil podporu papeže Urbana II., zahájil v roce 1097 tažení proti Petrovi Svačićovi. V bitvě u Gvozdu (známého dnes též jako Petrova Gora, v tzv. Cazinské krajině na hranici Bosny) Petrovo vojsko porazil, přičemž sám Petr v boji padl. Získal pak na svou stranu chorvatské velmože, kteří jej roku 1102 prohlásili králem Chorvatska a Dalmácie. Tento krok měl dalekosáhlé následky do budoucna, protože od té doby až do roku 1918 bylo Chorvatsko s Uhrami spojeno personální unií. Koloman se opakovaně snažil o dohodu s Álmošem, kterému nabídl správu Sedmihradska. Po údajně již šestém spiknutí došla Kolomanovi trpělivost: zřejmě roku 1113 nechal svého bratra zajmout. Álmoš byl oslepen spolu se svým ještě malým synem Bélou. Koloman zemřel v únoru 1116; za svého nástupce určil před smrtí svého syna Štěpána II. (1116–1131), který jako první nebyl nejprve údělným knížetem v Nitře a Biharu. Údělná knížectví definitivně zanikla a stala se součástí jednotného uherského území. Dušan Kováč uvádí, že v Nitranském knížectví se postupně vystřídal celkem sedmnáct údělných knížat.¹⁰⁴

V souvislosti s Nitranským knížectvím řeší historici už téměř dvě století otázku, zda zde byla návaznost na Nitransko existující kdysi v rámci Velké Moravy, zvláště když víme, že už v době Velké Moravy zde bylo sídlo biskupství (prvním biskupem byl Wiching, sufragán Metoděje, se kterým měl ale četné spory). Je ale téměř nepochybné, že za maďarských vpádů biskupství zaniklo, protože k jeho obnovení došlo teprve okolo roku 1100 (zřejmě 1083) vyčleněním z ostrihomské arcidiecéze. Přesto určitou kontinuitu vyloučit nelze a v minulosti někteří slovenští historici počínaje Františkem V. Sasinkem v 19. století podávali existenci údělného knížectví jako důkaz určitého pokračování zbytku velkomoravských státních struktur. Tuto myšlenku zavrhl už ve čtyřicátých letech František Bokes¹⁰⁵ a současní slovenští historici se k ní až na výjimky rovněž nehlásí. V devadesátých letech 20. stol. ji nicméně znovu oživil nacionálně orientovaný historik Milan Stanislav Ďurica, který přímo hovoří o Nitranském knížectví jako o „slovenském vévodství“, a tedy jakémisi raně středověkém slovenském státě.¹⁰⁶

¹⁰⁴ KOVÁČ, Dušan: Dějiny Slovenska. Praha, NLN 1998, s. 34. K zániku Nitranského knížectví viz STEINHÜBEL, Ján: Zánik Nitranského kniežactva. In: HČ, roč. 50, 2002, č. 3, s. 404–405.

¹⁰⁵ BOKES, František: Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava, SAVU, 1946, s. 62.

¹⁰⁶ U Milana S. Ďurica čteme toto: „Rok 924 – Maďari spustošili celé pohraničné územie Slovenska a prinútili Slovákov platiť im tribúty. To bol koniec prvej slovenskej štátnosti a začiatok postupného včleňovania celého Slovenska pod moc Maďarov. Pohanskí Maďari zničili aj slovenskú cirkevnú organizáciu s jej arcibiskupstvom a tromi biskupstvami. V Nitre zriadili jedno zo svojich

Do jaké míry můžeme Nitranské údělné knížectví považovat za pokračování Velké Moravy, je velkou otázkou. Každopádně je nesmyslné chápat tento útvar jako nějaký raně středověký slovenský stát. Ani jeho obyvatele nelze označit za Slováky v dnešním slova smyslu, protože žádné národy, jak je chápeme dnes, v 10. a 11. století ještě neexistovaly.

Kolomanovým nástupcem se stal jeho syn z prvního manželství Štěpán II. (1116–1131), který byl na krále korunován ještě jako dítě v roce 1105. Hned po svém nástupu na trůn se víceméně nedopatřením dostal do vojenského konfliktu s českým knížetem Vladislavem I.; uherské vojsko bylo poraženo na řece Olšavě (přítok Moravy), v důsledku čehož Štěpán ztratil území mezi Bílými Karpaty a řekou Moravou, resp. na severu Olšavou. I další roky jeho vlády byly vyplněny válkami, tentokrát s Byzancí, a zapletl se také do bojů mezi ruskými knížaty. Štěpán postupně ztratil oporu mezi svými velmoži. Do Byzance, k císaři Janovi II. Komnénovi, se uchýlil po nevydařeném spiknutí proti Kolomanovi oslepený Álmoš. V letech 1127 a 1129 Štěpán podnikl dvě tažení do Byzance, avšak v obou případech byl po počátečních úspěších poražen a nakonec byl nucen uzavřít s císařem mír.

Po smrti Štěpána II. nastoupil na trůn Álmošův syn Béla II. (1131–1141), spolu se svým otcem ještě jako dítě oslepený. Na počátku své vlády se tvrdě vypořádal s velmoži, kteří stáli kdysi za zajetím jeho otce a tím i za jeho oslepením. Celkem šedesát osm velmožů bylo popraveno a jejich majetky zabaveny. Proti Bélovi ale vznikla z řad velmožů nová opozice. Ti se obrátili na Borise Kolomanoviče. Jeho původ není zcela jasný: byl synem druhé Kolomanovy manželky Eufémie, kterou Koloman kvůli nevěře vyhnal; Eufémie se potom vrátila do Kyjevské Rusi, kde porodila Borise. Eufémie samozřejmě tvrdila, že Boris je zákonitým Kolomanovým synem. Boris se proto po dosažení dospělosti pokusil s pomocí polského knížete Boleslava III. Křivoústého a ruských knížat získat uherský trůn. Boris a Boleslav vtrhli s vojskem do Uher ze severu, avšak Béla II. získal vojenskou podporu od rakouského markraběte Leopolda III. Spojené uhersko-rakouské vojsko 22. července 1132 na řece Slaná (maď. Sajó) polské interventy porazilo a přinutilo Boleslava Křivoústého i Borise k útěku zpět do Polska. Po polském vpádu se situace v Uhrách stabilizovala a Béla se ukázal přes svou slepotu jako celkem úspěšný panovník. V roce 1134 uzavřel spojenectví s německým králem Lotharem III. a o rok později normalizoval i vztahy k Polsku. Dobré vztahy navázal také s českým knížetem Soběslavem I., který se oženil s Bélovou sestrou Adelaidou. Poté se věnoval expanzi na Balkán. Využil oslabení Byzance a Benátské republiky, které bojovaly s Normany, a v krátké válce s Benátkami se

údělných vojvodstiev, ktoré začal spravovať Arpádov syn Úllö. Po ňom spravoval slovenské (sic!) vojvodstvo Arpádov vnuk Tevel a neskôr ďalší člen arpádovskej dynastie Taksoň.“ *ĐURICA*, Milan: Stanislav: Dejiny Slovenska a Slovákov. 2. vydanie, s. 18–19.

mu podařilo roku 1136 jako chorvatskému králi získat nejprve důležitý přístav Split a pak i další města na jaderském pobřeží až na Zadar. Získal také část Bosny. Když v roce 1141 Béla II. zemřel (bylo mu teprve něco přes třicet let), byly Uhry v celkem konsolidovaném stavu.

Období bezvládí a bojů o trůn

Béla po sobě zanechal tři syny: Gejzu, Štěpána a Ladislava. Gejza se stal uherským králem jako Gejza II. (1141–1162), Štěpán obdržel titul vévody (hercega) Chorvatska a Ladislav titul vévody Bosny. Protože všichni tři synové byli neplnoletí, vládla v prvních letech za Gejzu a Štěpána jejich matka Helena a její bratr Bjeloš, původem Srb, který používal titul královského palatína pro Uhry a bána, tj. královského náměstka, pro Chorvatsko. V Bosně vládl jako správce bán Borić. S nárokem na uherský trůn opět vystoupil Boris Kolomanovič, který se spojil s bavorským vévodou a rakouským markrabětem Jindřichem II. Jasomirgottem. S jeho pomocí a se souhlasem římsko-německého krále Konráda III. naverboval Boris vojsko, s nímž v dubnu 1146 vpadl do Uher a obsadil Bratislavu. Gejzovi, tehdy teprve šestnáctiletému, se ji podařilo získat bez boje zpět, když zaplatil žoldnéřům výpalné a ti odtáhli. V září téhož roku se žoldnéři vrátili, avšak Gejza zatím stačil připravit zemi k obraně. K rozhodující bitvě došlo na řece Litavě (maď. Lajta, něm. Leitha, pravobřežní přítok Dunaje) 11. září 1146. Gejza, čerstvě pasovaný na rytíře, sám stanul v čele svého vojska. Porazil německé žoldnéřské oddíly a zahnal je zpět na rakouské území až k řece Fischa.

V následujícím roce (1147) prošla přes Uhry druhá křížová výprava, kterou vedl německý král Konrád III. Mířila do Konstantinopole. Výprava, kterou doprovázel kronikář Otto z Freisingu, prošla tentokráte Uhrami bez větších problémů. V létě téhož roku přitáhly další křížácké oddíly vedené samotným francouzským králem Ludvíkem VII., se kterým se Gejza II. spřátelil. Francouzský král se stal kmotrem prvorozeného Gejzova syna Štěpána, avšak k užšímu uhersko-francouzskému spojení nakonec nedošlo. Spolu s křížáky ale prošel Uhrami i Boris Kolomanovič, který se tak dostal do Byzance, kde jej přijal císař Manuel I. Komnénos (1143–1180). Ten v té době vytyčil ambiciózní program opětovného získání všech území, která kdysi patřila k Římské, resp. Východořímské říši. Byzantskou expanzí tak byly ohroženy všechny země až po střední Dunaj. Boris Kolomanovič s jeho pomocí znovu vznesl nárok na uherský a chorvatský trůn. Palatin Bjeloš proti Manuelovi dojednal spojení s Normany a tajně se dohodl i se Srby, kteří v té době byli závislí na Byzanci a snažili se osvobodit. Srbové skutečně roku 1150 proti Byzanci povstali a Bjeloš jim poskytl pomoc. Manuel na to odpověděl trestnou výpravou: obsadil pevnost Zemun na soutoku Dunaje a Sávy (naproti Bělehradu), přinutil Srby, aby mu znovu přísahali poslušnost

a pak podnikl trestnou výpravu proti Gejzovi, která zpusťovala Chorvatsko i část Uher. Gejza byl roku 1152 nucen uzavřít mír, ale již roku 1154 došlo k nové válce a novému byzantskému tažení; při něm zahynul Boris Kolomanovič, čímž se upevnila Gejzova pozice. O dva roky později byl uzavřen nový mír. Pak však vzala situace nenadálý obrat, protože dlouhotrvající války vyčerpaly zdroje a vyvolaly nespokojenost četných velmožů. Proti Gejzovi bylo v roce 1157 zosnováno spiknutí, v jehož čele stál Gejzův mladší bratr Štěpán. Spiknutí však bylo odhaleno, Štěpán se zachránil útekem k římsko-německému králi a císaři Fridrichovi I. zvanému Barbarossa, ale protože ten jej odmítl podpořit, odešel nakonec do Byzance k Manuelovi. Následující rok utekl do Byzance i nejmladší z Gejzových bratrů Ladislav.

Následky se plně projevíly ihned po Gejzově smrti. Uherský a chorvatský trůn připadly jeho synovi Štěpánovi III. (1162–1172), avšak císař Manuel I. Komnénos jeho nároky neuznal a pod záminkou zabezpečení trůnu podle zásad seniorátu vtrhl vojensky do Uher. Vojsko Štěpána III. bylo poraženo v bitvě u Kapuváru (v dnešním severozápadním Maďarsku) a Štěpán III. se potom uchýlil na bratislavský hrad. Uherští velmoži prohlásili králem třetího z bratrů Ladislava, který skutečně nastoupil na trůn jako Ladislav II. (1162–1163), ostrihomský arcibiskup Lukáš (Lukas, Lukács) ho ale odmítl korunovat (korunovací provedl kaločský arcibiskup Mikó). Po šesti měsících Ladislav II. zemřel, zřejmě v důsledku otravy, a na trůn nastoupil Byzanci prosazovaný Štěpán jako Štěpán IV. (1163–1165). I toho odmítl Lukáš korunovat, a když pak opět korunovací provedl kaločský arcibiskup Mikó, Lukáš ji neuznal a krále vyobcoval z církve.

Vláda Štěpána IV. nebyla oblíbená, protože zemi fakticky zavedl do područí Byzance. Napomohl tomu králi oddaný palatin a chorvatský bán Bjeloš, který se vrátil z Byzance, kam uprchl po nevydařeném spiknutí z roku 1157. Nespokojenosti využil sesazený Štěpán III., kterému poskytl pomoc císař Fridrich I. Barbarossa. S vojskem získaným s jeho pomocí porazil 19. června 1163 oddíly svého strýce u Stoličného Bělehradu. Štěpán IV. upadl do zajetí svého synovce, byl však propuštěn za slib, že odejde z Uher a vzdá se nároků na trůn.

Na trůn se tak vrátil Štěpán III. (1165–1172), který musel znovu bojovat s Manuelem. Císař hned vtrhl do Uher, ale když zjistil, že Štěpán IV. v zemi podporu nemá, uzavřel se Štěpánem III. na podzim 1163 mír v Bělehradě. Uznal Štěpána III. jako uherského krále, avšak uznání bylo spojeno s poměrně tvrdými podmínkami: jeho mladší bratr Béla, který spravoval Chorvatsko a Dalmácii, se musel odebrat jako rukojmí do Konstantinopole. Zde přestoupil na pravoslaví a přijal jméno Alexios. Císař, který neměl syny, jej oženil se svou dcerou Marií a počítal s ním jako se svým nástupcem, který by mohl eventuálně spojit byzantskou, uherskou a chorvatskou korunu. Štěpán postoupil Manuelovi Srem a zavázal se také, že ponechá v jeho správě některé části Chorvatska a Dalmácie. Poslední požadavek nakonec nebyl splněn. Naopak, v roce 1163 navštívil Štěpán

osobně Chorvatsko i Dalmácii, potvrdil dalmatským městům všechna privilegia a nechal se korunovat králem Chorvatska a Dalmácie. Z tohoto důvodu došlo roku 1164 k nové válce mezi Manuelem a Štěpánem III.

V roce 1164 vystoupil vojensky proti Štěpánovi III. znovu jeho strýc – vzdorokrál Štěpán IV., který nedodržel svůj slib neucházet se už o uherský trůn. Protože Manuelovu podporu už ztratil, nastala kuriózní situace: Manuel měl nyní proti sobě dva uherské krále, kteří ale současně bojovali i mezi sebou. Štěpánovi III. se podařilo v této válce opanovat nedávno Byzanci získaný Srem a pevnost Zemun, kterou ale ihned na to oblehl Štěpán IV. Během obléhání následující rok (1165) tento vzdorokrál zemřel, čímž si Manuel poněkud uvolnil ruce. Jedna byzantská armáda znovu obsadila Srem, zatímco druhá se zmocnila Dalmácie, Chorvatska a rovněž Bosny, která od roku 1037 existovala jako vévodství (ducatus) závislé na uherské koruně. 8. července 1167 byzantské vojsko porazilo oddíly Štěpána III. v bitvě u Zemunu. Podle mírové smlouvy uzavřené v Plovdivu (v dnešním Bulharsku) získal byzantský vládce Chorvatsko a Dalmácii. Město Zadar a některé ostrovy na severu Jadranu ukořistily Benátky, které byly v právě skončené válce spojencem Byzance.

Manuel získal podporu dalmatských měst, kterým potvrdil privilegia. Byzantská nadvláda nad Chorvatskem a Dalmácií ale netrvala dlouho. V roce 1169 se Manuelovi konečně narodil vytoužený vlastní syn, který dostal jméno Alexios, tj. stejné jméno, které dostal Béla při svém přestupu na pravoslaví. Manuel okamžitě zavrhl původní plán na nástupnictví Bély – Alexia na byzantském trůně a dokonce zrušil jeho sňatek s Marií. Nicméně když v roce 1172 zemřel Štěpán III., Manuel dopomohl Bélovi-Alexiovi na uherský i chorvatský trůn, ačkoliv zemřelý Štěpán měl vlastního syna Emerika (Imricha).

Béla III. (1172–1196) nejprve vládl pouze v Uhrách, ale v roce 1180 císař Manuel zemřel a Chorvatsko i s Dalmácií se opět spojily v podobě personální unie s Uhrami. Benátčané v roce 1181 zahájili s Bélou novou válku o Zadar, která trvala dvanáct let. Boje skončily přechodně porážkou Benátek, které musely roku 1193 uznat Bélovu svrchovanost nad Zadarem a navíc v jeho prospěch ještě ztratily ostrov Rab. Béla také získal zbývající byzantské državy v Dalmácii a krátkodobě i územní zisky v Srbsku. Ke konci své vlády se Béla zapletl do války o Halič, která byla tehdy samostatným knížectvím s centrem nejprve ve stejnojmenném městě Halyč a potom v Přemyšlu (Przemysl) na řece San. Haličští bojaři (velmoži) se v roce 1187 vzbouřili proti novému knížeti Vladimírovi III., který pak uprchl do Uher a požádal Bélu III. o pomoc. Ten ji skutečně poskytl a poslal do Haliče vojsko, avšak nikoliv proto, aby dosadil na knížecí stolec svrženého Vladimíra, nýbrž aby stolec získal pro svého druhorozeného syna Ondřeje. Avšak bojaři se brzy vzbouřili i proti Ondřejovi a povolali po složitých jednáních na knížecí stolec zpět Vladimíra, který mezitím z Uher uprchl do Polska. V roce 1199 Vladimír III. zemřel a Halič byla spojena s Volyňským

knížectvím a vlády v ní se ujal volyňský kníže Roman II. Mstislavovič. Béla III. se znovu pokusil získat pro Ondřeje Halič, ale opět bez úspěchu.

Panováním Bély III. v Uhrách skončilo období, v němž král vlastnil veškerou půdu a (přinejmenším teoreticky) byl neomezeným pánem v zemi. Různými donacemi klášterům a církevním hodnostářům, ale postupně také velmožům, se královské patrimonium začalo drolit. Velmoži se tak stali skutečnými vlastníky půdy a měli jurisdikci nad poddanými na ní usazenými. Hospodářské a politické postavení velmožů se upevňovalo a postupně z nich začala vznikat vysoká šlechta, na rozdíl od nižších členů královny družiny a dvora, z nichž vznikala šlechta nižší.

Béla III. určil už roku 1182 za dědice trůnu svého prvorozeného syna Imricha, zatímco mladší Ondřej získal několik hradů a od roku 1187 byl i titulárním haličským knížetem. Imrich I. (1196–1204) se snažil pokračovat v zahraniční politice svého otce a snažil se tak posilovat svoje postavení na Balkáně. Hlavní náplní jeho vlády byl však zápas s mladším bratrem Ondřejem, který vyvrcholil válkou. V roce 1197 porazil Ondřej s pomocí rakouského vévody Leopolda VI. svého bratra u vesnice Mački ve Slavonii a ten mu musel přenechat Chorvatsko. Ondřej však i nadále podněcoval proti Imrichovi vzpoury a organizoval spiknutí. Nakonec Imrich Ondřeje zajal a uvěznil v Ostríhomi. Ondřejovi stoupenci vedení velmoži z rodu Hont-Poznan Ondřeje v zimě 1204 osvobodili, a tak boj vypukl nanovo. Už těžce nemocný Imrich nechal korunovat za krále svého pětiletého syna Ladislava (jako Ladislava III.) a krátce na to zemřel. Ondřej se ale stal správcem země za nezletilého Ladislava, svého synovce, a když ten v roce 1205 zemřel, nechal se sám korunovat na krále jako Ondřej II. (1205–1235).

Ondřej II. a Zlatá bula

Ondřej II. zahájil svou vládu vojenským tažením do Haliče; tam v roce 1205 zemřel Roman II. Mstislavovič a Ondřej jako stále ještě titulární haličský kníže si stolec nárokoval pro sebe. Uherské vojsko bylo Haličany ale opět vypuzeno ze země. O ovládnutí Haliče se Ondřej pokoušel prakticky celý svůj život a protože ji už nemohl získat pro sebe, pokoušel se alespoň získat ji pro svého mladšího syna Kolomana; to se mu sice po dlouhých bojích v roce 1217 podařilo, ale šlo jen o přechodný úspěch, protože Koloman se u moci udržel jen dva roky.¹⁰⁷

Dlouholeté války o Halič vyčerpaly státní pokladnu a vyvolaly nespokojenost mezi uherskými velmoži, kteří na získání Haliče neměli žádný zájem. Král byl nucen zastavovat královské hrady a příjmy z ražby mincí, daně ze soli a cel.

¹⁰⁷ Tento výklad o vývoji v Haliči se vymyká rámci této knihy. Viz podrobněji RYCHLÍK, Jan – ZILYNSKYJ, Bohdan – MAGOCSI, Paul Robert: *Dějiny Ukrajiny*. 2. vyd., Praha, NLN 2022, s. 44–47.

Ondřej zřídil novou funkci *taverníka* (*tárnokmester*, *magister tavernicorum regalium*) – hospodáře a správce královských majetků, později též královských měst. Aby získal podporu velmožů, rozdával příznivcům půdu a hrady do vlastnictví jako donace, čímž se ztenčoval královský majetek, a pronajímal židům a muslimům za pevný obnos těžbu drahých kovů a soli. Mnoho majetku získali cizinci. Ondřej se už v roce 1203 oženil s Gertrudou z rodu meránských a istrijských hrabat z Andechsů; Gertruda za královny nepřítomnosti nabyla v Uhrách velký vliv. Spolu s ní přišel do Uher její bratr Bertold, který se stal kaločským arcibiskupem a král jej jmenoval chorvatským bánem a sedmihradským vévodou. Okruh cizinců kolem „německé královny“ Gertrudy a Bertolda byl terčem nenávisti (a dodejme: především závisti) domácích velmožů. Ti v roce 1213, kdy se Ondřej opět vydal na tažení do Haliče, zorganizovali spiknutí, v jehož čele stáli palatin a bratislavský (prešporský) župan, někdejší bán Slavonie, Bánk, jeho zeť Šimon (Simon) a vrchní královský soudce (dvorní špán) Petr. Spiklenci 28. září 1213 přepadli královnu na lovu a župan Petr spolu se Šimonem ji zabili meči.¹⁰⁸ Král po návratu do Uher nechal Petra popravit (údajně potupným naražením na kůl), avšak ostatní spiklenci stačili většinou utéct a později dostali milost. Nespokojení velmoži se pak znovu zorganizovali a přiměli v roce 1214 krále, aby nechal korunovat svého nejstaršího syna Bélu na „mladšího krále“ (*rex iunior*) a tím i spoluvladaře.

V roce 1217 se Ondřej II. vypravil na pátou křížovou výpravu s cílem osvobodit Jeruzalém, který byl od roku 1187 opět v rukou muslimů. Uherské vojsko koncem srpna vyplulo ze Splitu na benátských lodích a po zastávce na Kypru se v polovině října vylodilo v Akkonu v tehdejší křižáckém Jeruzalémském království. Výprava se nevyvíjela úspěšně; Ondřej II. ve Svaté zemi získal některé ostatky svatých, ale vojensky se příliš neangažoval a nakonec se s větší částí svého vojska v lednu 1218 vrátil do Uher, kde zatím posílil svou moc jeho syn Béla. V zemi panoval hospodářský rozvrat; sám Ondřej si v dopise papeži Honoriovi III. stěžoval, že po návratu našel zemi rozvrácenou a rozkradenou, a že ani za patnáct let nebude moci splatit dluhy, které v souvislosti s jeho účastí na křížové výpravě vznikly.¹⁰⁹ Hlavními nespokojenci se stali nyní nikoliv velmožové, ale svobodní vlastníci půdy, tzv. královští *servienti*, tedy lidé, kteří byli podřízeni přímo králi jako vládci země a jemu (resp. jenom jemu) byli ve smyslu lenního systému povinni věrností a vojenskou službou. Tato

¹⁰⁸ Jméno župana Bánka přežilo v literatuře jako Bánk bán. Vražda královny Gertrudy se stala v roce 1818 námětem hry „Bánk bán“ maďarského romantického dramatika Józsefa Katonaie, který pojal spiknutí jako zápas uherské šlechty proti vládě cizinců ničících zemi. Protože řada diváků chápala hru jako alegorii zápasu Maďarů proti habsburskému absolutismu, byla hra po několika provedeníh rakouskou cenzurou zakázána. Znovu byla hrána v Pešti při vypuknutí uherské revoluce v roce 1848 (viz zde kap. 6). Spiknutí proti Gertrudě a její smrt jsou také námětem opery Ference Erkelá z roku 1861.

¹⁰⁹ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír: *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava, Perfekt, 2012, s. 39–40.

skupina byla sociálně značně různorodá – byli zde malí vlastníci půdy třeba jen s několika poddanými stejně jako ti, kteří měli dostatek půdy i poddaných, avšak byli rovněž ohroženi rozpínavostí velmožů. K uklidnění nespokojených servientů vydal Ondřej II. v roce 1222 zvláštní listinu opatřenou zlatou pečetí a označovanou proto jako „zlatá bula“. Starší literatura předpokládala, že listinu si šlechta vymohla, avšak moderní bádání dospělo k názoru, že tomu tak nutně nemuselo být, a že na podobném dokumentu měl zřejmě zájem i Ondřej.

Zlatá bula se stala základem právního postavení duchovenstva a tvořící se šlechty jako uzavřeného stavu s určitými danými právy.¹¹⁰ Omezovala doposud neomezenou královskou moc a zajišťovala současně základní práva všech svobodných osob jako celku. Král se zavazoval každý rok pořádat ve Stoličném Bělehradu (obvyklém sídle uherských králů) v den sv. Štěpána krále (20. srpna) královské soudy, na které se mohli svobodní obyvatelé obracet i se svými stížnostmi a žádostmi. Nesměl nikomu darovat celé župy a rozdávat královský majetek cizincům. Nesměl znehodnocovat mince snižováním obsahu stříbra ani ustanovovat židy a muslimy („Izmaelity“) za správce mincoven či solní komory a výběřčí daní. Duchovní byli úplně osvobozeni od přímých daní a poplatků a podléhali vlastní jurisdikci. Světské privilegované obyvatelstvo se skládalo z velmožů (královských jobagionů, později zvaných baroni), kam patřili vojvodové (*comites*), vysocí dvorští hodnostáři a župani. Byla jim potvrzena držba majetku; pokud baron padl v boji, nastupoval na jeho místo nejen v držbě majetku, ale i v úřadě, který zastával, jeho syn, a pokud zde nebyl, jeho bratr. V důsledku toho se řada funkcí stávala fakticky dědičnou. Nejpočetnější skupinu tvořili královští servienti. Byli povinni vojenskou službou, pokud je k ní král vyzval a uhradil náklady s tím spojené nebo v případě vtrhnutí nepřítelů do země. Nejnižší vrstvu svobodného obyvatelstva tvořili hradští jobagioni, tj. drobní rytíři ve službách správce hradu. O nich se ve Zlaté bule jen obecně konstatuje, že se jim potvrzují svobody a výsady udělené králem Štěpánem I. K svobodnému obyvatelstvu patřili i cizinci, tzv. hosté. Rozsah jejich práv byl určen dohodou s králem nebo feudálním vlastníkem, na jehož půdě byli usazeni.

Z celkového počtu jednatřiceti článků se jich jedenáct týká vymezení práv servientů: nepodléhali jurisdikci županů, ale pouze jurisdikci krále a jeho soudů, nesměli být uvězněni bez řádného předvolání k soudu a odsouzení, nemuseli platit přímé daně ani mýta. Mohli testamentárně rozhodnout o svém majetku pro případ smrti. Pokud servient nezanechal závěť, dědili jeho synové a pak další příbuzní, pokud neměl mužské potomky, dědila dcera jednu čtvrtinu, se zbytkem mohl naložit podle uvážení. Pouze v případě, že nezanechal testament a neměl žádné pokrevní příbuzné, připadal majetek králi jako odúmrtí.

¹¹⁰ Text Zlaté buly sice byl vyhotoven v sedmi exemplářích, nám se však dochoval pouze v opisu z roku 1318.

Problematický byl poslední (třicátý první) článek Zlaté buly, který dával šlechtě právo na vzpouru proti panovníkovi, pokud by ustanovení Zlaté buly neplnil. K tomu skutečně brzy došlo, protože řada článků zůstávala ve skutečnosti jen na papíře. Spory tvořící se šlechtou a také církevní hierarchie s panovníkem pokračovaly a vedly k tomu, že Zlatá bula byla za Ondřejova života ještě dvakrát upřesňována a novelizována – nejprve v roce 1231 a potom ještě v roce 1233.

Zlatá bula po svých modifikacích vytvořila v Uhrách základ šlechtického stavu jako relativně uzavřené skupiny, kterou tvořila vyšší šlechta (baroni) a nižší šlechta (zemané) vzniklá především ze servientů a částečně zřejmě i hradních jobagionů. V Zlaté bule Bély IV. z roku 1267, kterou byla Ondřejova Zlatá bula potvrzena a znovu doplněna, se totiž hradní jobagioni už jako zvláštní skupina svobodných lidí neobjevují. Dochovaly se listiny, kterými byli poměrně často jobagioni povyšováni mezi servienty. Od roku 1267 se také začalo užívat jednotné označení „šlechtici“ (*nobiles*).

Povyšovat do šlechtického stavu bylo výsadou krále. Právní postavení a zaručená práva se týkala šlechty jako celku. Tato práva – především osvobození od daní – přetrvala částečně až do revoluce 1848, resp. přesněji do tzv. dubnových zákonů z roku 1848. Z hlediska jazykového či etnického byla Zlatá bula zcela neutrální. Potvrdila tak vytváření uherské šlechty jako nadnárodního tělesa, v němž etnický původ a jazyková příslušnost nehrály ve středověku roli.

Hospodářské, etnické, demografické a sociální poměry na Slovensku v raném středověku

Základním zdrojem obživy usedlého obyvatelstva bylo už ve velkomoravském období zemědělství a na tom se nic nezměnilo ani po začlenění dnešního slovenského území do rámce uherského státu. Přechodem k usedlé formě života se obdělávání půdy stalo hlavní formou obživy i u maďarského etnika. V tomto ohledu byla tedy situace v Uhrách stejná nebo obdobná jako jinde v Evropě. Rolníci pěstovali obilniny (ozimy a jařiny), a to primitivním rádkem složeným z háku a na něm nasazené radlice. Nedostatečné hnojení způsobovalo, že výnosy byly obecně malé: v severnějších oblastech Slovenska tvořily dvojnásobek, maximálně trojnásobek osevu, v úrodných jižních oblastech maximálně čtyřnásobek nebo pětinasobek. Stepní chov dobytka, jenž nevyžadoval zvláštní přípravy na zimu a na který byly zvyklé maďarské kmeny, se pro severnější položené oblasti osídlené Slovany (Slovény) nehodil a dobytek bylo třeba na zimu ustájit. Rozsah chovu dobytka a koní byl proto omezený, protože malá obydlí, tuhé zimy a nedostatek píce neumožňovaly ustájení většího počtu kusů. Chov koz a ovcí zřejmě také existoval, ale pravděpodobně se ve větší míře rozvinul teprve v následujících stoletích v důsledku tzv. valašské kolonizace. Z velkomoravského období zřejmě byla převzata i znalost pěstování zeleniny,